

Yaygın Bir Yanlışın Hareketle: Leff ü Neşir Sanatı ve Problemler*

M. FATİH KÖKSAL**

Considering a Common Misconception: Leff ü Neşir Art and Problems

Ö Z E T

Bu yazıda, leff ü neşir sanatına dair, en eski belâgat eserlerinden günümüzde yazılan kitaplara kadar tarama yapılarak tespit edilen problemler ele alınmış ve bunlara açıklık kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu makaleyle asıl vurgulanmak istenen, leff ü neşir sanatının -özellikle günümüzde yazılan kitaplarda- "Bir beytin ilk mısraında bulunan iki veya daha fazla..." vb. cümlelerle başlayan tanımına olan itirazdır. Çünkü eski Arap belâgatine dair kitaplarda da konuya dair yazılan Arap harfli Türkçe eserlerde de leff ü neşrin bir beytin iki mısraındaki kelimeler arasında yapılacağına dair bir kayıt olmadığı gibi nazma özgü bir sanat olduğu bilgisi de mevcut değildir.

Bu yaygın yanlışın yanı sıra tarihi süreçte bu sanatın tarifinde sebebi ve dayanağı tam olarak anlaşılmayan başka değişimler, tasnifinde de farklılaşmalar ortaya çıkmış, ayrıca kayda değer ayrıntılar göz ardı edilmeye başlanmıştır. Bütün bu ihmaller, bir yandan metinlerde mevcut leff ü neşirlerin tespit edilememesine, bir yandan da aslında başka sanatların yapıldığı metinlerin leff ü neşre örnek olarak gösterilmesine yol açmış; açıkçası leff ü neşir sanatı-artıçları hâlâ devam eden- temelli bir sarsıntıya uğramıştır.

Bu yazının amacı, bilimsel-akademik çalışmalardan ders kitaplarına kadar yanlış tanımların ve örneklerin yer aldığı, bu yüzden üniversite kürsülerinde ve lise sıralarında öğretilen bu sanatın aslına uygun en doğru tarif ve tasnifine ulaşmak, sebep ve gerekçelerini oluşturan tefferruatla birlikte sanatın doğru örneklerini ortaya koymaktır.

A B S T R A C T

In this article, the problems determined by reviewing from the oldest rhetoric works to the books that are written today related to leff ü neşir art were addressed and tried to be clarified. The main point of this article is the objection of leff ü neşir art to the definition that starts with sentences such as - especially in books written today, "Two or more... in the first line of a couplet". Since, there is no record that the leff ü neşir must be made between the words in two lines of a couplet in the both Turkish books in Arabic literacy and the ancient Arab rhetoric, and there is no information that it is an art in versification.

In addition to this common misconception, other changes in the description and the classification of this art in historical process, which were not fully understood in terms of foundation, have also emerged, and significant details have begun to be ignored. All these neglect led to that the existing leff ü neşir art was not detected in the texts, and moreover, the texts with other arts were shown as an example instead of leff ü neşir; apparently, the art of leff ü neşir was shaken to the foundation, which is still in progress.

The aim of this article is to find out the most accurate description and classification of this art, which is taught in universities and high schools and included with incorrect definitions and examples from scientific-academic studies to textbooks; and to reveal the correct examples of art along with the details which constructs the causes and reasons.

A N A H T A R K E L İ M E L E R

Leff ü neşir, belâgat, edebî sanatlar, bedî

K E Y W O R D S

Leff ü neşir, rhetoric, literary arts, bedî

* Makalenin Geliş Tarihi: 22.02.2020 / Kabul Tarihi: 07.05.2020.

** Prof. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (mfkoksal@gmail.com), Orcid Id: 0000-0003-1056-9957.

Giriş

Günümüzde “söz sanatları” da denilen “edebî sanatlar”, aslında belâğatin üç temel şubesi olan meânî, beyân ve bedî’ ilimlerinden özellikle beyân ve bedî’ kısımlarında bulunan alt konu başlıklarıdır. Bütün kolları ve konuları, tanımını “sözü yerinde, doğru ve güzel söyleme sanatı” olarak sadeleştirebileceğimiz belâgate hizmet eder. İşte leff ü neşir¹ de belâğatin bedî’ şubesindeki edebî sanatlardan biridir.

Bu sanatın varlığından ilk bahseden kişinin “Araplar leff yaparlar” ifadesiyle el-Muberrred (ö. 888) olduğu bilinmektedir. İbn Cinnî (ö. 1002) bu sanattan “ilmin tafsilatı olarak açıkladığı mücmel” adıyla bahsetmiştir. Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 1005) ise bu sanatı “et-tefsîr” olarak adlandırır. Leff ü neşir adının sadece ilk parçasını kullanarak bu sanatı “el-leff” ve “tarîkatü’l-leff” olarak anan ilk müfessir Zemahşerî (ö. 1144) olmuştur. Leff ü neşri tam adıyla (el-leff ve’n-neşir) ilk kullanan kişinin ise Fahrüddîn er-Râzî (ö. 1209) olduğu belirtilmektedir. Daha sonra gelen Ebû Ya’kûb es-Sekkâkî (ö.1229) ez-Zencânî (ö.1262), Hatîb el-Kazvînî (ö. 1338), et-Tıybî (ö. 1343), et-Taftazânî (ö. 1390), es-Suyûtî (ö. 1505) gibi âlimler de el-leff ve’n-neşir terimini benimsemişlerdir. Ebû Hayyân (ö. 1344) Askerî’yi takip ederek “et-tefsîr” demeyi tercih etmiş, Ahmed b. Abdilvehhâb en-Nuveyrî (ö.1332) ise verdiği örneklerin bazısına “el-leff ve’n-neşir” bazısına da “et-tefsîr” adını vermiştir (Doğan 2007: 315-316).

Bu sanatın, bizdeki klasik edebî sanatların ana kaynağı olan Arap belâğatindeki seyri ana hatlarıyla böyledir. Türk edebiyatındaki tarihî süreç içerisinde gelişimine aşağıda temas edilecektir. Ancak ondan önce leff ü neşir sanatını türlü yönlerden ele alan akademik çalışmalara bakalım:

¹ Bu sanat Arapça eserlerde el-leff ve’n-neşir olarak geçer ve aslı da budur. Bizim eski kitaplarda Farsça yapılı terkip tercih edilerek leff ü neşir yazılmış ve bu sanatın adı Türk edebiyatında böyle yaygınlaşmıştır. Latin harfli kitaplarda ise leff ü neşir yanı sıra leff ü neşir, leff ve neşir, leffü neşir, leffüneşir, leffüneşir gibi farklı yazımlar mevcuttur. Bu makalede neşir yerine onun Türkçe söyleyişi olan neşir tercih edilerek yazı boyunca leff ü neşir olarak anıldı. Ünlü harfle başlayan bir ek geldiğinde ise aslına rücu ile leff ü neşre, leff ü neşri şeklinde kullanıldı. Alıntı yapılan yerlerde ise iktibas edilen metindeki hâli muhafaza edildi. Bu sanata ad olan iki kelime ise yalın olarak anıldığında Türkçe söyleyişe uygun biçimde lef ve neşir olarak imla edildi.

Ayşegül Sertkaya, “Doğu Türkçesiyle Yazılmış Leffüneşirli Bir Kasidenin Kaynakları Üzerine Düşünceler”, *İlmî Araştırmalar*, S. 7 (1999), s. 178-190.

Sertkaya, Çağatay şairlerinden Abdürezzâk Bahşı’nın 17 beyitlik “çâr-ender-çâr” kasidesini tanıtmak amacıyla yazdığı bu makalesinde, mezkûr kasideyi Mîr Haydar Tilbe ve Sekkâkî’nin aynı tarzda yazılan kasideleriyle karşılaştırarak Bahşı’nın kasidesinin bir intihal olduğu sonucuna varmıştır. Yazının başlığında “leffüneşir” bulunmakla birlikte makale içinde bu sanata dair bir yorum veya değerlendirme yapılmamış, her üç kasidenin çâr-ender-çâr tarzında yazıldığından da söz edilmemiştir.

Yusuf Doğan, “Arap Belâgatında El-leff ve’n-Neşr Sanatı ve Kur’an’daki Bazı Ayetler Üzerine Bir İnceleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII (2007), s. 313-339.

Arap belâgatinde *el-leff ve’n-neşr* olarak geçen leff ü neşir sanatının Kur’ân ayetlerindeki örneklerini göstermek amacıyla yazılmış bir makaledir. Leff ü neşrin Arap belâgatindeki tarihî seyriyle giriş yapılan çalışmada sanatın terimleşme süreci ortaya konmuş, Kur’ân’daki örnekleri belli başlı Arap belâgat kitaplarından aktarılmış, ancak bu sanatın uygulanışına dair tafsilata girilmemiş ve eski kitaplarda yer alanların dışında örnek gösterilmemiştir.

Duygu Haşıcı, *Klasik Türk Şiiri Öğretiminde Leff ü Neşr Sanatından Yararlanma*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2010.

Leff ü neşir sanatının birkaç yeni kitaptan aktarılan tanım ve türlerine değinildikten sonra tanınmış 10 şairin divanlarından açıklamalı örnekler verilen tezde, çok örnek bulma gayreti yüzünden doğruların arasında çok sayıda yanlış örnek de yer almıştır.

Sevda Çilem Ayar, *Fuzûlî Divanı’nda Bir Üslup Özelliği Olarak Leff ü Neşr*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2015.

Leff ü neşrin tanımında son zamanlarda yazılmış birkaç kitaba atfın yapıldığı bu çalışmada yazar, *Fuzûlî Dîvânı’nda* tespit edebildiği leff ü neşir örneklerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu tez çalışmasında da leff

ü neşre dair tespit ve değerlendirmelerle verilen örneklerin bir kısmı yanlışır.

Muhittin Eliaçık, “Osmanlı Belâgat Kitaplarında Leff ü Neşr Sanatı”, *Social Science Studies*, Cilt 6, Sayı 4 (2018), s. 211-218.

Bu makalede belâgate dair kısa bir girişten sonra leff ü neşir sanatının Arap belâgatçilerinden Sekkâkî ve Kazvînî’ye, Arap harfli Türkçe 10 kitaba ve nihayet Tâhir Olgun’a göre tanımlarına önce düzyazı, sonra tablo hâlinde yer verilir. Başlıkta “Osmanlı Belâgat Kitaplarında...” denmesine rağmen Arap belâgatçileri Sekkâkî ile Kazvînî ve eserini Cumhuriyet döneminde veren Tahir Olgun’un tanımlarına da yer verilen bu yazıda, leff ü neşrin benzer söz sanatlarıyla, özellikle de “taksîm” sanatıyla yakın ilgisine dikkat çekilerek aradaki farkın altı çizilmekle iktifa edilmiştir.

Bir kısmı doğrudan leff ü neşri merkeze alan yukarıdaki çalışmalarda bu sanatla ilgili makalemizin özetinde kısaca değindiğimiz, aşağıda da alt başlıklar hâlinde tek tek ele alınan problemlerin hemen hiçbirine temas edilmemiştir.

LEFF Ü NEŞİR: TARİF, TASNİF VE PROBLEMLER

Leff ü neşir ile ilgili tespit ettiğimiz problem başlıkları şunlardır:

1. Leff ü Neşrin Tarif ve Tasnifi Meselesi
2. Leff ü Neşirde Sıralı ve Mukabil Sözler Arasındaki “Alâka” Meselesi
3. Leff ü Neşir-Taksîm Meselesi
4. Leff ve Neşrin İki Ayrı Mısrada Olması Meselesi
5. Leff ü Neşir mi Neşr ü Leff mi?

1. Leff ü Neşrin Tarif ve Tasnifi Meselesi

1.1. Tarif Meselesi

Bilindiği gibi “belâgat” ilminin “meânî, beyân ve bedî” olmak üzere üç ana bölümü vardır. Belâgat kitaplarının ittifakla bedî’ bölümünde ele

aldıkları leff ü neşir sanatı, bizim klasik belâgat kitaplarımıza da örnek olan belli başlı Arapça belâgat kitaplarında, Arap harfleriyle basılmış Türkçe belâgat ve edebiyat nazariyesi kitapları ile edebiyat lügatlerinde ve nihayet Latin harfleriyle yazılan aynı türden eserlerde tarif edilegelmiştir. Biz tarihî seyrin takibine imkân vermek üzere bütün bu kitaplardaki tanımları kronolojik olarak aktaracağız. Bu bölümde sadece yapılan tanımlara yer verilerek bu sanatın türlerine dair tespitler “Tasnif Meselesi” başlığı altında ele alınacaktır. Leff ü neşir bahsinde diğerlerinden farklı olmak, mümeyyiz bir vasfı bulunmak, orijinal olmak gibi nitelikleri olanlar ile hususiyle Cumhuriyet döneminde yazılan belli başlı kitaplardaki tanımlara dair tespit ve kanaatlerimiz tanımlardan hemen sonra ifade edilecektir.

1.1.1. Arapça kitaplarda leff ü neşrin tanımı:

Arap belâgatinde adı “el-leff ve’n-neşr” olan bu sanat bizim edebiyatımızda leff ü neşir olarak bilinir.

Miftâhu’l-ulûm, Ebû Ya’kûb es-Sekkâkî (2017: 509): “İlk önce iki şeyi beraberce zikredip peşinden de bu ikisiyle alakalı unsurların yer aldığı fakat muhatabın bunların her birini yerli yerine koyabileceğine güvenerek bunların aidiyetinin açıkça zikredilmediği bir cümle getirmek demektir.”

Sekkâkî, “Rahmetinden o sizin için hem **geceyi** hem **gündüzü** yaptı ki hem içinde **dinlenesiniz** ve hem **çalışıp** fazlından isteyesiniz de şükredesiniz.” mealindeki Kasas suresi 73. ayeti (وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ) (لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَنبَتُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) bu sanata örnek göstererek -lafzen söylemeden- burada geçen **gece** sözü ile **dinlenesiniz**, **gündüz** ile de **çalışıp** sözünün birbiriyle alâkasına işaret etmiştir.² Sekkâkî leff ü neşrin türlerinden bahsetmez.³ İzah yapmadan verdiği bu örnek anlaşılacağı üzere mürettep leff ü neşirdir.

² Eserin mütercimi -meâllerin birçoğunda olduğu gibi- bu ayeti “O, rahmetinin eseri olarak gece ile gündüzü var etti ki geceleyin istirahat edesiniz, gündüzün de çalışıp...” şeklinde tercüme ederek Sekkâkî’nin leff ü neşre örnek olarak gösterdiği ayette geçen leff ü neşri ortadan kaldırmıştır. Biz olması gerektiği şekilde naklettik.

³ Aslında bu örneği -sadece “leff” diyerek- ilk veren Zemahşerî’dir. Bk. Zemahşerî: 2018: 218 (Mütercimler “leffüneşir” olarak çevirseler de Arapça aslında sadece “leff” geçmektedir: هذا من باب اللف و ترتبيه)

Telhîs, Hatîb el-Kazvînî (trs.: 135): “Çeşitli şeyleri detaylı veya mücmel (toplu) olarak zikrettikten sonra -dinleyicinin yerli yerine koyacağına güvenerek- (kelimelerden) her birine ait şeyleri tayin etmeden zikretmektir.”

Kazvînî, leff ü neşrin türlerini ayrıntısıyla ve örneklerle anlatır. Tafsîlî leff ü neşrin iki kısım olduğunu söyler: Ya leffin tertibine göredir (Sekkâkî gibi Kasas suresi 73. ayeti örnek verir) ya da leffin tertibine göre (bir beyitle konu anlatılır) değildir.⁴ Mücmel için de -ayrıntısı “tasnif” bahsinde gösterilen- Bakara suresi 111. ayet örnek gösterilir ki günümüze değin gelen kitaplarda da hep aynı örnek verilegelmiştir.

Sa’ddedîn Mes’ûd et-Taftazânî’ye göre leff ü neşir (*Abdunnâfi Efendi tercümesi*, s. 169): “... tafsîl veyâhud icmâl üzere müte’addidi zikredip ba’dehû bu müte’addidin âhâdından her birisi-çün olan şey’i redd-i sâmi’a i’timâden min gayri ta’yîn zikretmektir.”⁵ Taftazânî, leff ü neşrin mürettep ve gayr-ı müretteb olmak üzere iki tür ile gayr-ı mürettebin ma’kûsû’t-tertib ve muhtelut’t-tertib adlı iki tipinden söz eder. Abdunnâfi Efendi gayr-ı müretteb leff ü neşre Türkçede çoğunlukla “müşevveş” dendiği notunu da ekler.

el-Itkân fî Ulûmi’l-Kur’ân, İmâm Celâle’d-dîn es-Suyûtî (trs.: 250): “Bu nevi icaz, iki veya daha fazla kelimenin ya her birini bizzat tafsilen veya değişik manaları içine alan bir lafızla icmalen zikredilmesi, sonra da önceden zikredilen kelimelerin her birine râci olan aynı sayıdaki kelimelerin kullanılmasıdır.”

Leff ü neşir sanatına oldukça geniş yer veren Suyûtî, icmâlî ve tafsîlî leff ü neşirlerden bahsettikten sonra “leffin tertibine uygun olan” ve

⁴ Bu eserin mütercimleri de Arapça beyti -herhalde daha iyi anlaşılması için- leff ü neşir özelliği ortadan kalkacak tarzda şöyle çevirmişlerdir: “(Sevgilim!) senden nasıl soğuyabilirim ki, sen bakışta ahu, boyda fidan, kalçada kum yığını gibisin.” Bu hâliyle beyitte hiçbir surette leff ü neşri yok, sadece alelâde teşbihler vardır. Hâlbuki şair “Senden nasıl soğurum; **kum yığını**, *fidan* ve *ahu* gibi olan *bakışın*, *boyun* ve *kalçan* varken...” diyerek -**koyu**, *italik* ve **altı çizili** dizilen sözler arasında- leff ü neşir-i müşevveş yapıyor. Bir sanata örnek verilen metinler Türkçeye çevrilirken bu incelikleri gözden kaçırmamak gerekir.

⁵ İlerideki tanımlar benzer sözlerle yapıldığı için diğerlerine nazaran dili daha ağır olan bu tanımlar günümüz Türkçesine çevirmekle yetineceğiz: “Leff ü neşir, *ayrı ayrı* (tafsili) ya da *topllanmış* (icmâlî) şekilde birkaç söz söylendikten sonra bu sıralanan sözlerin her birisine ait olan sözleri -dinleyenin anlayışına güvenerek- açıkça belirtmeksizin söylemektir.”

“olmayan” türlerden (mürettep-müşevveş) bahsederek ayetlerden örnekler getirir.

1.1.2. Arap harfli Türkçe kitaplarda leff ü neşrin tanımı:

Bahru'l-ma'ârif, Sürûrî (yz.: 37a): “Leff ü neşr iki kısımdır. Birine müretteb dirler ki evvel zikrolunanun hâli evvel zikrolına, sonra zikrolunanun hâli sonra zikrolına. Ve birine müşevveş derler ki evvel zikrolunanun hâli sonra zikrolına, sonra zikrolunanun hâli evvel zikrolına.”

Sürûrî'nin tarifi oldukça eksik, muğlak ve verilen örnek üzerinden yorumlanmadan anlaşılamayacak tarzdadır.

Miftâhu'l-belâga ve Mısbâhu'l-fesâha, Ankaravî Şeyh İsmâîl (1284: 131): “Leff ü neşr. Bu dahi iki kısımdır. Ya leff ü neşr-i mürettebdır veyâhud leff ü neşr-i gayr-ı mürettebdır.”

Ankaravî tarif etmeden sadece iki kısım olduğundan bahsetmiştir.

Belâgat-i Lisân-ı Osmânî, Ahmed Hamdî (1293: 102): “... Bu da icmâl veyâ tafsîl üzere evvelâ müte'addidi zikredip ba'dehû müte'addidin âhâdından her birisi-çün olan nesneyi sâmi'in ircâ'ına i'timâden min gayri ta'yîn zikretmektir.”

Bizdeki belâgat kitapları içinde dört başı mamur denebilecek ilk tanımı Ahmed Hamdî yapmıştır.

Belâgat-i Osmâniye, Ahmed Cevdet Paşa (1298: 159): “Leff ü neşr san'atı ki müte'addid şeyler zikrolunduktan sonra her birine â'id hükümler îrâd olunmaktır. İki kısımdır...”

Ahmed Cevdet Paşa da her birine birer örnek verdiği iki türden bahseden, teferruata girmeyen kısa bir tanımı tercih etmiştir.

Mîzânü'l-belâga, Mîrdûhizâde Abdurrahmân Süreyyâ (1303: 370): “Toplayıp yaymak demek olup istilâhça birkaç lafzı bir araya topladıktan sonra her birinin müte'allıkını lâ alet'ta'yîn zikr ü ta'dâd etmektir.”

Bu eserde, kendisine kadar yazılan kitaplarda görülmeyen orijinal yorumlar vardır. Abdurrahmân Süreyyâ leff ü neşrin manaya etkisi olan bir sanat olmayıp sadece îcâz-ı kelâma faydası olduğunu söyler ki benzer bir yaklaşım İsmail Habib'de de vardır.

Belâgat, Ruscuklu M. Hayrî (1305: 73): “Birkaç lafz zikrolunduktan sonra her birine â'id diger elfâz zikredilmektir.”

Mîzânü'l-Edeb, Sa'id Paşa (1305: 353): “Müte'addid şeyleri zikrettikten sonra bunlardan her birisine ta'alluk eden bir şey'i sâmi'in mâ-hüve lehine reddedeceğine i'timâden ta'yîn etmeksizin zikretmektir.”

Zînetü'l-kelâm, Alî Nazîf (1306: 28): “Bir cümlede veyâ mısra'da bulunan elfâz mukâbili olan diğer cümle veyâ mısra'daki elfâza tekâbü'l-i ma'neviyye ile mutâbık olup maksûdu tahsîl ve ifâdeyi tekâmîl etmektir.”

Bu küçük risaledeki tanım, diğer eserlerden her bakımdan farklı olmasıyla dikkat çekicidir. Bu kitap, Arap harfli belâgat veya edebiyat nazariyesi kitapları arasında -görebildiğimiz kadarıyla- leff ü neşri oluşturan unsurların (kelâm) iki ayrı mısra'da olması gerektiğini söyleyen tek eser olması bakımından farklıdır. Tanımın diğer parçaları da doğrudan manayla ilgili olmasa da ifade tarzı olarak diğerlerine benzememektedir. Şöyle ki, burada hem mukabil sözler arasındaki bu ilginin ne tür bir ilgi olması gerektiğine dair bir izah getirilmiş hem de “amaç” belirlenmiştir. Birbirine karşılık olan sözler arasındaki ilgi “tekâbü'l-i ma'neviyye”, yani ilgili kelimelerin birbirlerini anlamca karşılması şartına bağlanmış, ayrıca leff ü neşrin cümle veya beyitte söylenmek istenen şeyi güçlendirmek ve bütünlemek amacıyla yapıldığı ifade edilmiştir. Yani Ali Nazîf'e göre leff ü neşri oluşturan sözler arasında ilgi rastgele değildir. Leff ve neşir öbeklerindeki mukabil (birbirini karşılayan) sözler birbirlerini anlamca bütünleyici olmalıdır ki son derece yerinde ve bu sanatın iyi anlaşılmasını sağlamak bakımından faydalı bir ayrıntıdır.

İstîlâhât-ı Edebiyye, Muallim Nâcî (1307: 230): “İbârede evvel emirde iki yâhud daha ziyâde şey'i zikrederek ba'dehû anlardan her birine â'id olan şey'leri îrâd eylemektir.”

Muallim Nâcî de nesirden ziyade nazma yakıştığı tespitinde bulunduğu bu sanatın şairler arasında çok kullanıldığının altını çizer.

Muhtıra-i Belâgat, Ali Nazîmâ (1308: 19): “Birkaç şey'i mukaddem zikredip sonra her birerlerine müte'allık olan şey'ler beyân etmektir.”

Mecâmi'ü'l-edeb, Manastırlı Mehmed Rif'at (1308: 351): “Bir fıkrada elfâz-ı müte'addide neşrettikten sonra ta'yîn-i mercî' etmeksizin karâ'in-i lafziyye

vü ma'neviyye ile sâmi'in intikâline delâlet edecek sûrette elfâz-ı mütekâbile leffetmektir."

Bu kitaptaki tanım da diğerlerinden farklı bir durum var. Yazara göre sözler önce "neşr" ediliyor (yayılıyor), sonra "leff" ediliyor (toplanıyor, dürülüyor) ki, ileride bu bahsin ayrıntısı ele alınacaktır.

Tertîb-i Cedîd Belâgat-i Osmâniye, Mehmed Abdurrahman (1309: 70): "Birkaç şey zikrolunduktan sonra her birine ta'alluk eden ahkâmın zikrolunmasıdır."

Osmânî Edebiyâtı, Menemenlizâde Tâhir (1314: 124): "Leff ü neşr-i müretteb ibârede birkaç şey'i evvelce zikredip ba'dehû onlara â'id olan evsâf ve ifâdâtı sırasıyla îrâd eylemektir. (...) Leff ü neşrin bir de gayr-ı mürettebi vardır ki..."

Lugatçe-i Edebiyât, Alî Seyyidî (1324: 76): "İbârede evvel emirde iki veyâhud daha ziyâde şey'i zikrederek ba'dehû anlardan birine â'id olan şey'leri îrâd etmek."

Edebiyât, Süleymân Fehmî (1325: 336): "Birkaç şey'in zikrinden sonra onlara müte'allık şeylerin îrâdıdır."

San'at-ı Tahrîr ve Edebiyât, Şehâbeddîn Süleymân (1329: 378): "Birkaç şey'in zikrinden sonra onlara müte'allık şeylerin îrâdıdır."

Süleymân Fehmî'nin tanımının kelimesi kelimesine aynısıdır.

Ma'lûmât-ı Edebiyye, Köprülüzâde Mehmed Fuâd-Şehâbeddîn Süleymân (1330: 286): "Tafsîl veyâ icmâl suretiyle bir cümleye elfâz-ı müte'addide neşrettikten sonra ta'yîn-i merci' etmeksizin o elfâz kaç aded ise her birine mukâbil ve â'id birkaç lafz, birer şey' zikretmektir."

Ma'lûmât-ı Edebiyye'de bu sanatla ilgili özgün değerlendirmelere de yer verilir. Köprülü ve Şehâbeddîn Süleymân'a göre bu sanat, okuyucuya veya dinleyene keşfedilecek bir şey bıraktığı için onun keşif zevkini okşadığı gibi düzenden ortaya çıkan ahenk dolayısıyla kulağa da hoş gelir. Yine onlara göre leff ü neşir nesirden ziyade nazımda güzel olur. Bunlar da Manastırlı Mehmed Rif'at gibi ilk öbeğe neşir, ikinciye lef demektedirler.

Yeni Edebiyat, Muhyiddîn (1335: 208): "Leff ü neşr. Birkaç fikrin zikrinden sonra müte'âkıben onlara müte'allık mevâddı zikretmektir."

Edebiyât, Ali Cânib (1928: 79): “İşte bu şekilde yani iki yâhud daha ziyâde şeyi zikrettikten sonra onlara mukâbil başka şeylerden münâsebetle bahsetmek suretiyle yapılan san’ata leff ü neşr derler.”

Ali Cânib’in lise ders kitabı olarak hazırladığı bu eserde diğer kitaplardan farklı bir uygulama ile önce örnekler verilmiş, sonra tanıma geçilmiştir. Ali Cânib, “*Dîvân edebiyâtında tesâdüf edilen san’atların en meşhûrlarından biri.*” olarak nitelediği leff ü neşrin bilhassa gazellerde ve onların da matlalarında çok görülüğünü söyler ki bu, önceki eserlerde bulunmadığı gibi kendisinden sonra yazılanlarda da tekrarlanmayan bir tespittir. Doğrusu bu sanatla ilgili şairlerimizin gerek nazım şekli (gazel) gerekse şiirde geçtiği yerle (matla) ilgili bir ayırım yahut seçim yaptıklarını biz müşahede edemedik.⁶

1.1.3. Latin harfli kitaplarda leff ü neşrin tanımı:

Edebiyât Lugati, Tahir Olgun (Tâhirü’l-Mevlevî) (1973: 90): “Leff ü neşr; evvelce zikredilen kelimelerin münâsib ve mütemmimi olacak elfâzı sonra îrâd eylemektir.”

Tahir Olgun, eserinin 1935 yılında yapılan Latin harfli ilk baskısında leff ü neşre çok kısa yer verirken ikinci baskısında âdetâ küçük bir makale hacminde bir madde yazar. Eserinde Abdunnâfi Efendi tercümesinden Ahmed Cevdet Paşa’dan, Saîd Paşa’dan Manastırlı Rif’at’ten ve Muallim Nâcî’den alıntılara yer verir. Alâkalı kelimelerin birbirlerinin “mütemmimi” olması gerektiğinin altını çizer.

Edebiyat Bilgileri, İsmail Habib, (1942: 378): “Bir beyitte veya ibarede zikredilen iki veya daha ziyade şeyleri ondan sonra o şeylere tekabül edecek diğer şeylerle karşılaştırmaya ‘leff ü neşir’ derler.”

İsmail Habib de -Ali Cânib gibi- ders kitabı olarak yazdığı eserinde leff ü neşir sanatına dair farklı görüşlere sahiptir. Ona göre, içindeki sözlerin mihânîkiyeti (hareket kabiliyeti) dolayısıyla leff ü neşir aslında bir “sanat”tan ziyade bir “ifade ve beyan vasıtası”dır ve bu sebeple de manevi sanatlardan ziyade lafzi sanatlara dâhil edilebilir.

⁶ Bu noktada şunu söylemekle yetinelim. Leff ü neşrin gazel özelinde değil ama gazel, kaside, mesnevi ve kıt’a gibi beyitlerle yazılan nazım şekillerinde bendlerle yazılan nazım şekillerine nazaran daha çok görüldüğü rahatlıkla söylenebilir.

Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü, Mustafa Nihat Özön (1954: 179): “İbarede önce iki veya daha ziyade şey söyliyerek sonra onlardan biriyle ilgili şeyleri söylemektir.”

Bu tanımda “onlardan her biriyle” olması gereken ibarenin sehven “onlardan biriyle” olarak yazıldığını düşünüyoruz.

İzahlı Edebî Sanatlar Antolojisi, Mehmed Karaca (1961: 131): “Bir sözde iki veya daha fazla şeyden bahsettikten sonra bunların her birine ait olan şeyleri (vasıflar, özellikler) de zikretmektir.”

Leff ü neşrin tarifini klasik kitaplara benzer bir tarzda yaparken -ilgili bölümde görüleceği üzere- kendisine mahsus bir tasnif yapmıştır.

Örneklerle Edebî Sanatlar, Rıfık Yazıcı (1967): “Yazılı anlatımlarda birden çok kavramı söyledikten sonra bunlarla ilgili özellikleri saymaya; veya bu kavramlarla karşılaştırmak üzere yeni kavramlar bulmaya leff ü neşir denir.”

Yazarının bildirdiğine göre zamanın eğitim enstitülerinde yardımcı kitap olarak okutulmak amacıyla yazılan bu kitaptaki tanımın dili sade fakat anlamı muğlaktır. Bununla birlikte verilen örnekler isabetlidir.

Edebiyat Bilgi ve Teorileri I -Belâgat- M. Kaya Bilgegil, (1980: 290): “...tafsîl veyâ icmâl yoluyla birden ziyâde lafzı zikrettikten sonra, -merci tâînini dinleyici veyâ okuyucuya bırakarak- bu lafızlardan her biriyle ilgili olan diğer lafızları sıralamaktır.”

Bilgegil, Arap belâgat kitaplarındaki sisteme ve tanımlara bağlı kaldığı bu eserinin leff ü neşir sanatını anlattığı bölümünde de klasik kitaplardaki bütün ayrıntıyı verir.

Türk Şiir Bilgisi, Cem Dilçin (1983: 437): “Genellikle bir beyit içinde, birinci dizede en az iki şeyi söyleyip, ikinci dizede bunlarla ilgili benzerlik ve karşılıkları vermektir.”

Kendisinden sonra yazılan kitaplara ciddi manada tesir ettiği, aşağıdaki tanımlardan da görüleceği üzere Cem Dilçin’in leff ü neşir tanımının en farklı tarafı “birinci dize-ikinci dize” ifadesinin ilk defa “açıkça” ifade edilmesidir. Böyle bir tanım, yazarın öyle bir ifade veya iması bulunmasa da leff ü neşri nesir sahasına kapalı bir sanat olarak gösterir. Çoğunlukla mazmunlarla yapıldığı, bundan dolayı teşbih ve

istiare sanatlarıyla yakından ilgili olduğu da bu sanata dair özgün notlardır.

Edebiyat Bilgileri, Tahir Üzgör (1983: 375): “Daha çok nazımda görülen bu sanat, sözün birinci kısmında sayılan şeylere ait hususların sözün ikinci kısmında anılmasından ibarettir.”

Yeni kitaplarda pek bahsedilmeyen, bu sanatın nesirde de olabileceğini hatırlatması bakımından önemlidir.

Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, İskender Pala (1989: 312): “Edebiyatta bir söz veya beytin ilk bölümünde en az iki şeyi söyleyip sonra onların her biriyle ilgili benzerlik veya karşılıkları kullanma sanatıdır.”

Pala, Cem Dilçin’deki bu sanatın mazmunlar üzerine kurulduğu ve teşbih ve istiareyle yakın ilgili olduğu bilgisini tekrarlar ve bazı eski kitaplardaki gibi bu sanatın nesirden ziyade nazma yakıştığını kaydeder. Yine Dilçin’in lef ve neşir öbeklerindeki mukabil sözler için kullandığı “benzerlik veya karşılıkları kullanma” tabirini benimseyen yazar leff ü neşre dair “içinde söz simetrisi bulunan bir tenasüptür” değerlendirmesinde de bulunur ki bunu ilgili bölümde tartışacağız.

Örnekli Açıklamalı Edebiyat Bilgileri Sözlüğü, Emin Özdemir (1990: 182): “Bir beyit içinde iki ya da daha çok şeyi andıktan sonra onlarla ilgili şeyleri sır[al]lama sanatı. Genellikle beyti oluşturan dizelerden ilkinde en az iki şeyi söyleyip ikinci dizede de bunlarla ilgili benzerlikleri ve karşılıkları vererek gerçekleşir.”

Özdemir’in tanıma “Bir beyit içinde...” diye başlamakla birlikte bilahare “düz söz yani düzyazıda da yapılır” demesi ilginçtir.

Açıklamalı Edebî Sanatlar, İsa Kocakaplan (1992: 91): “Şiirde veya nesirde birden fazla kavramı söyledikten sonra, bunlarla ilgili özellikleri belirtmeye veya bu kavramlarla karşılaştırmak üzere yeni kavramlar söylemeye leffü neşr denir.”

Örneklerin Divan şairlerinden başka halk şairlerinden ve daha ziyade Tanzimat ve sonrası dönemi edebiyatından, özellikle de Yahya Kemal’den seçildiği bu kitaptaki tanımda da “şiirde veya nesirde” vurgusu vardır.

Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar, Numan Külekçi (1999: 202): “Bir beytin ilk mısra’ında bahsedilen şeylerle ilgili sözleri ikinci mısradaki kullanılmaktadır.”

Külekçi, -Emin Özdemir gibi- “Bir beytin...” diye başladığı tanımında nesirle ilgili bir ibare bulundurmadağı hâlde -bir paragraf sonra “Leff ü neşr hem nazımda hem nesirde başvurulan bir sanattır.” der. Bu durumda ya tanımın kendisi ya da nesirde de kullanıldığı bilgisi yanlış olmalıdır. Elbette yanlışlık bu sanatın nesirde de kullanılmasında değil, tanımdadır.

Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat, M. A. Yekta Saraç (2001: 164): “...iki veya daha fazla lafız veya hükmün zikredilmesinden sonra bunlarla aralarında münasebet olan lafız veya hükümlerin sıralanmasıdır.”

Saraç’ın tanımı klasik Arap belagatindeki tanıma yakındır. Eserde leff ü neşrin türleri konusunda da klasik usule uyulur.

Klasik Türk Şiirinde Edebî Sanatlar, Hasan Aktaş (2004?: 237): “Bir beyit içinde iki veya ikiden fazla sözcüğü kullandıktan sonra o sözcüklerle ilgili sözcükleri sıralama sanatıdır.”

Tanımın devamında anlamlandıramadığımız “Leff ü neşir sanatı fiziksel ve matematiksel dizgeler yoluyla oluşturulur.” cümlesinin bulunduğu bu kitapta leff ü neşrin türlerinden hiç bahsedilmemiş, başkaca da açıklama yapılmaksızın uzun uzun açıklanan örnek beyitlere geçilmiştir. Verilen örneklerin birçoğunda leff ü neşir yoktur.

Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar Ansiklopedisi, Vedat Ali Tok (2005: 116): “Şiirde bir mısradaki, birden fazla kelime söylendikten sonra, diğer mısradaki bunlarla ilgili özelliklerin belirtilmesi ya da bu kavramlarla ilgili karşılaştırma yapılması sanatıdır.”

Bu kitaptaki tanımdan da leff ü neşrin şiire mahsus bir sanat olduğu anlamı çıkmaktadır.

Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, Ahmet Mermer, Neslihan Koç Keskin (2005: 62): “Aralarında anlam birliği olan iki veya daha fazla sözün geometrik biçimde beyitte veya söz içerisinde dağılmasına leff ü neşr adı verilir.”

Bu tanımdaki “anlam birliği” muğlak bir ifade olduğu gibi sözlerin “geometrik biçimde” dağılması şartı da izahı gereken bir değerlendirme olarak görünmektedir.

Sözüün Büyüsü Edebî Sanatlar, Menderes Coşkun (2007: 147): “Bir ifade veya mısırda zikredilen en az iki kavramın her biriyle ilgili olarak bir sonraki ifade veya mısırda birer kavramın kullanılmasına *leffüneşir* denir.”

Sanatın “*leffüneşir*” imlasıyla verilen adının yanına eşanlamlısı olarak “sıralı tenasüp” yazılmasıyla dikkati çeken bu kitapta yukarıdaki tanım dışında, özellikle sanatın izahı ve verilen örneklerde ciddi problemler vardır ki ilgili bölümlerde temas edilecektir. Tanımın ardından ifade edilen “*Leffüneşir divan şiirine mahsus bir sanat değildir.*” cümlesi de zaittir. Zira sadece leff ü neşir değil edebî sanatların hiçbirisi divan şiirine hatta şiire mahsus değildir.

Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı, Muhsin Macit, Uğur Soldan (2008: 65): “*Leff ü neşr*, genellikle bir beyit içinde, birinci dizede en az iki şeyi söyleyip, ikinci dizede bunlarla ilgili benzerlik ve karşılıkları vermektir.”

Bu kitaptaki tanım Cem Dilçin’in tanımıyla aynıdır.

Belâgat Terimleri Sözlüğü, Ali Bulut (2015: 280): “Bu sanatta önce iki veya daha fazla unsur ayrı ayrı yahut icmâlen zikredilir (*leff*), ardından bunların her biriyle ilgili öğeler getirilir (*neşr*). İlk bölümde yer alan öğelerin ikinci bölümdeki unsurlardan hangisine ait olduğu açıkça belirtilmez, bunları tayin etme işi okuyucuya bırakılır. Neşir öğeleri *lef* bölümü unsurlarını tamamlayıcı ve açıklayıcı nitelikte olur.”

Bulut, klasik kitaplardaki ayrıntıları ihmal etmeyen bu uzun tanımını birkaç cümleden oluşturmuştur. Gerek tanımı gerek tasnifi ve gerekse verdiği örnekler klasik Arap belâğatinin aynıdır. Bununla birlikte bu kitaptaki “Cümle öğelerinin kuruluş ve dizilişiyle ilgili, anlama güzellik katan söz sanatlarından biridir.” yorumu ile bu sanata “*Tayy ü neşr*” de dendiğinin kaydedilmesini farklılık olarak belirtelim.

Söz ve Sihir Arasında Edebî Sanatlar, Halil Sercan Koşık⁷, (Selçuk vd. 2015: 125): “... bir beytin ilk mısırda bahsedilen en az iki kelime veya hükmün ikinci mısırda bunlarla ilgili benzerlik veya karşılıklarının sıralanmasıdır.”

Bu çalışmada “birbiriyle ilişkisi bulunan unsurların hangileri olduğu belirtmeyererek bu husus okura bırakılır. Okura keşfedilecek bir şeyin bırakılması

⁷ Müşterek bir çalışmanın ürünü olan bu kitabın önsözünde verilen bilgiye göre “*leff ü neşr*” maddesi Halil Sercan Koşık tarafından yazılmıştır.

ise şiirden alınan zevki artırır.” şeklinde eski belagat kitaplarında da altı çizilen önemli husus hatırlatılır.

Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu, Mücahit Kaçar,⁸ (2016: 468): “...iki veya daha fazla kelime veya hükmün zikredilmesinden sonra bunlarla aralarında ilişki bulunan kelime veya hükümlerin sıralanmasıdır.”

Klasik Arap belâgatindeki tariflere -Türk edebiyatında uygulaması tespit edilemeyen ayrıntıların çıkarılmak suretiyle- uyulan bir tanımdır. Örneklerin doyurucu açıklamalarıyla birlikte verilmesi, özellikle “mısra düzeyinde leff ü neşir”den örnek de vererek bahsedilmesi ve son zamanlarda yazılan edebî bilgiler ve edebî sanatlara dair kitaplarda sıkça karşılaştığımız aşırı ve doğruluğu şüpheli yorumlara yer vermemesi bakımından kayda değerdir.

Klasik Türk Edebiyatı Temel Bilgiler, Orhan Kaplan⁹ (Kaya vd. 2018: 270): “... bir ifade ya da mısradaki bahsedilen en az iki kavramdan sonra bu kavramlarla ilgili birer kavram kullanmaya leff ü neşir denir.”

Klasik kitaplara uygun bir tanım yapılan bu kitapta, “Leff ü neşrde birbiriyle ilgili olan kelimeler tenasüp ilişkisi içindedir. Bir diğer ifadeyle leff ü neşir içinde söz simetrisi bulunan tenasübdür denilebilir.”¹⁰ kaydı da vardır ki ilgili bölümde bu hususa değinilecektir.

Eski Türk Edebiyatı Alistırma Kitabı (Edebî Sanatlar ve Şiir Tahlili), Özer Şenödeyici (2019: 37): “... beytin ilk dizesinde sıralanan iki ya da daha fazla unsurla ilgili ikinci mısradaki yeni unsurlar sıralamaktır.”

Şenödeyici, diğer kitaplarda pek üstünde durulmayan şu hususu vurgular: “Mısralarda birbirine karşılık olarak kullanılan unsurlar arasındaki ilişki çoğunlukla benzetmedir.”

Bütün bu eserlerin dışında leff ü neşrin diğerlerinden oldukça farklı bir tarifini Kâmûs-ı Türkî müellifi veriyor. Şemseddîn Sâmî (1314: 1242), meşhur sözlüğünün “leff” maddesi içinde leff ü neşri şöyle tanımlar: “Birkaç **ismi** zikredip her birine â’id **sıfat** veyâ **fiilleri** dahi ayrıca sıralama.” Bu

⁸ Müşterek bir çalışmanın ürünü olan bu kitabın “Fesahat ve Belagat” bölümü Mücahit Kaçar tarafından yazılmıştır.

⁹ Müşterek bir çalışmanın ürünü olan bu kitabın “Edebî Sanatlar” bölümü Orhan Kaplan tarafından yazılmıştır.

¹⁰ “tenasüp, tenasüb” imlâsı yazara aittir.

kısa tanımdaki özgünlük, lef ve neşir bölümlerindeki kelimelerin “sıfat veya fiil” olarak dilbilgisel görevlerinin tayin edilmesidir ki benzer bir yorum edebî bilgilere dair Farsça bir eserde de geçmektedir (Mîrsâdîkî 1997: 225): “Birkaç **fiil** veya **ismi** söz konusu ettikten sonra onlarla ilgili olanları aralıklarla zikretmektir. Ancak okuyucu veya dinleyici onlar arasındaki alakayı anlayabilmelidir. Okuyucu veya dinleyicinin kelimeler arasındaki ilişkiyi keşfetmesi bedîî bir zevk almasına sebep olur.”

Yine Farsça bir edebiyat sözlüğünde (Dâd 1380: 417) leff ü neşri oluşturan sözlerin gramatikal karşılığı olarak “fiil, sıfat veya şey’ler” tabiri geçiyor: “Bir ibarede söylenen ilk şeylerden sonra öncekilerle ilgili ve onlara bağlı **fiil**, **sıfat** veya şeyleri söylemektir. Ama bunların birbirleriyle ilgili açığa belirtilmez ve bunu anlamak muhatabın anlayışına bırakılır.”

Leff ü neşir sanatına dair yukarıda beş ana başlık altında gösterdiğimiz problemlili hususların tamamı aslında “tarif” ile alakalıdır. Konuyu vuzuha kavuşturmak için herkesin ittifak edeceği, zaten birçok kitapta da yer alan ve anlamca da leff ü neşrin kullanımı açısından “vâzıh” bir beyitten hareket edelim:

Bâğa gel **kadd** ü ruh u **hâlin** görüp olsun hacîl

Serv gülden gül karanfülden **karanfûl** lâleden (Nâbî)

“(Ey sevgili!) Bâğa gel ki, boyunu, yanağını ve ben’ini görüp selvi ağacı gülden, gül karanfilden, karanfil laleden utansın”

Günümüz Türkçesine yukarıdaki gibi aktarabileceğimiz beyitte Nâbî’nin dediği elbette şudur: (Sevgilim o kadar güzelsin ki, sen bu güzelliğinle) bâğa bir uğra (da) boyunu(n uzunluğunu) gören servi (ağacı “bu ne uzun boydur, bu nasıl bir salınmadır; bendeki de boy mu?” diye yanında duran) gülden; gül (de senin o kıpkırmızı) yanağını görüp (kendi rengini onun yanında pek eksik bularak yanındaki) karanfilden; (simsiyah tohumlarıyla meşhur olan) karanfil (de) (yüzündeki) benini görünce (bahçedeki lâleden) utansın.

Klasik edebiyatımızda **kadd**’in (boy) uzunluk bakımından serve, ruh’un (yanak) kırmızılık bakımından güle ve **hâl**’in (ben) renk bakımından karanfile benzetildiği malumdur. Hâliyle ilk mısradaki **kadd**, **ruh** ve **hâl** kelimeleri ikinci mısradaki **serv**, **gül** ve **karanfûl** kelimeleri, birbirleriyle benzerlik (teşabüh) alâkasıyla ilgili olan mukabil (karşılıklı) sözlerdir.

Şair bu edebiyatın benzetmeler âlemine hâkim olan okuyucuya lef kısmında sarf ettiği üç kelimeyi (**kadd**, *ruh*, hâl) sunarak neşir kısmında onlara tekabül eden veya onlara ait olan **serv**, gül ve karanfûl kelimelerini tespit etmeyi ondan beklerken bir yandan bazı kitaplarda sözü edilen “keşfetme zevki”ni okura tattırmakta bir yandan da sözünü bütünleyici (mütemmim) sözlerle pekiştirerek anlamı güçlendirmektedir.

İleride ifade edeceğimiz bazı aykırı görüşler bir tarafa konacak olursa, bu beytin ilk mısraındaki üç sözün (**kadd**, *ruh*, hâl) bulunduğu kısma (öbek) “lef” (leff), bunlara mukabil olan diğer mısradaki yine aynı şekilde dizilmiş diğer üç sözün (**serv**, *gül*, karanfûl) bulunduğu kısma ise “neşir” (neşr) denir. Lef ve neşir öbekleriyle ilgili farklı görüşlere ilgili kısımda değinmek üzere, problemin daha lef ve neşri oluşturan “söz”lerle ilgili terminolojiden, yani sözünü ettiğimiz mukabil ifadeler (**kadd**, *ruh*, hâl = **serv**, gül, karanfûl vb.) için leff ü neşir tanımlarında ne denildiği meselesinden başladığını söyleyelim.

Yukarıdaki alıntılarda görüleceği üzere leff ü neşrin tarifinde, özellikle eski kitaplarda aralarında alâka bulunan kelime ve/veya kelime gruplarını kastederken en çok kullanılan kelime “şey”dir. Bunun yanında “lafız/elfâz, fikir, ibâre/ibârât, ifâde/ifâdât, kelâm, nesne, evsâf, hüküm/ahkâm ve mevâdd” tabirleri de kullanılmış, daha yeni kitaplarda ise bunlara “kavram, söz, kelime, sözcük, unsur ve öge” sözcükleri eklenmiştir. Bazı kitaplarda ise belirgin hiçbir kelime kullanılmaksızın Sürûrî’nin yaptığı gibi “evvel zikrolunan, sonra zikrolunan” gibi muğlak tabirler kullanıldığı gibi Ahmed Hamdi ve Ahmed Cevdet Paşa gibi sadece “müteaddid” diyerek birden çok kelime kullanıldığına işaret edenler de vardır.

Mütekabiliyeti oluşturan sözler kimi zaman birden çok kelimedenden oluştuğu için “kelime” veya “sözcük”, bu sanatı tanımlarken yetersiz kalabilir. TDK Türkçe Sözlük’te “Bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı, mefhum, fehva, konsept, nosyon” olarak tanımlanan “kavram” kelimesinin de çoğu kere müşahhas ifadeleri (mesela yukarıdaki beyitte geçen kelimeleri) karşılamaktan uzak olduğunu düşünüyoruz. Yine benzer gerekçelerle “fikir” ve “hüküm” sözcüklerinin de isabetli olmayacağı aşîkârdır. Mezkûr sözlükte “Belli bir ağırlığı ve hacmi, rengi olan her türlü cansız varlık, şey, obje” olarak

tanımlanan “nesne” kelimesi de aynı sebeple -sadece somut olanları içine alacağı için- uygun bir seçim olmayacaktır. Bunlar dışındaki kelimelerin hepsi uygunsa da biz maksadı en iyi ifade ettiğini düşündüğümüz “lafız”ın Türkçesi olan “söz” kelimesini tercih ediyoruz.

Yukarıda çoğu Arap harfli belâgat kitapları olmak üzere Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış 50 kadar kitapta yer alan tarifleri yorumlarımızla birlikte aktardık. Bize göre leff ü neşrin en doğru ve kapsayıcı tarifi şudur:

“Sözlük anlamı ‘toplama ve yayma’ olan leff ü neşir, bir ibare (beyit, bent, cümle vb.) içinde birden fazla söz söyledikten sonra onlarla aralarında benzerlik, çağrışım veya aitlik ilgisi bulunan aynı sayıda sözü, aradaki ilgiyi açıkça belirtmeden söyleme sanatıdır.”

1.2. Tasnif meselesi

Edebiyatımızdaki belâgat kurallarının menşeinin Arap belâgati olduğuna temas etmiştik. Bununla birlikte Osmanlı döneminden başlamak üzere diğer bazı sanatlar gibi leff ü neşir sanatının tarifinde de değişikliklerin olduğu gözlenmektedir. Bu değişiklik Cumhuriyet devrinde yazılan eserlerde artarak devam etmiştir. Arap belâgatinde ve oradan naklen bizdeki bazı belâgat, edebiyat nazariyesi ve edebiyat lügati kitaplarında leff ü neşir sanatının “tafsîlî” (mufasssal/ayrıntılı) ve “icmâlî” (mücmel/özlü, hulâsa, toplu, birleşik) olmak üzere iki türünden bahsedilir. Türkçe belâgat kitaplarının çok azında bu husustan söz edilmiş, söz edilenlerde ise “icmâlî leff ü neşir”e örnek verilmemiş, galiba bu sebeple de zamanla bu tür unutulmuş, çoğu kitaplarda da anılmamıştır. Günümüzde ise neredeyse hiç bilinmemektedir; en azından üniversitelerimizde işlenen derslerde leff ü neşrin iki türü denince sadece “mürettep” ve gayr-ı müretteb/müşevveş” türleri akla gelmekte, onlar bilinmekte, onlar anlatılmaktadır. Ayrıca müşevveş leff ü neşrin de lafızların diziliş sırasına göre çeşitleri vardır ki, günümüzde onlar da neredeyse bütünüyle unutulmuş durumdadır.

Makalemizin bu bölümünde bu bahsi iki alt başlık altında değineceğiz.

1.2.1. İcmâlî veya mücmel leff ü neşir meselesi:

Leff ü neşrin tasnifine dair en önemli mesele, zamanla -tanıma bağlı olarak- tasnifte de “ihtisar” yapılmasıdır. Kazvînî’nin *tafsîlî* (*mufasssal*) ve *icmâlî* (*mücmel*) olarak iki ana şekilden bahsettikten sonra tafsîliyi *müretteb* ve *gayr-ı müretteb* olarak detaylandığı, Taftazânî’nin ona ek olarak gayr-ı mürettebin *ma’kûsü’l-t-tertîb* ve *muhtelîtu’l-t-tertîb* türlerini de tanıttığı leff ü neşrin çeşitleri gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde yazılan eserlerde çoğunlukla azaltılmış yahut göz ardı edilmiştir.

Biz özellikle “icmâlî leff ü neşir”den bahsedilmemesinin şu sebeplerle ilgili olabileceğini düşünüyoruz:

- a) Bu leff ü neşir türünün anlaşılabilmesi
- b) Bu türün anlatılmasında güçlük çekileceğinin düşünülmesi
- c) Bu tür leff ü neşre uygun, yeterli örnek bulunamaması
- d) Bu tür leff ü neşirde belîğâne bir taraf bulunmadığının düşünülmesi
- e) Eski belâgat kitaplarına hiç bakılmaması, yani böyle bir leff ü neşir türünün varlığından habersiz olunması.

Sonuncu sıradaki seçeneğin günümüzde yazılan “edebî sanatlar” kitaplarının kayda değer bir kısmı için geçerli olduğunu düşünüyoruz. Diğer sebeplerin her birinde haklılık payı bulunmakla birlikte özellikle akademik gayeyle yazılanlarda -örnek verilmese dahi- hiç değilse bir not olarak “klasik kitaplarda böyle bir türün varlığından da bahsedildiği” bilgisinin verilmesi beklenir.

Zemahşerî, icmâlî leff ü neşre dair Bakara suresinin 111. ayetindeki وَقَالُوا لَنْ يَخْلَ الْجَنَّةُ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى (Bir de; “Yahudi ve Hristiyanlardan başkası cennete girmeyecek” dediler.) cümlesini örnek göstermektedir. Zemahşerî’ye göre Yahudiler: “Ancak Yahudi olanlar cennete girer”, Hristiyanlar ise: “Ancak Hristiyan olanlar cennete girer” dediler. Dinleyicinin her gruba kendi söylediklerini atfedeceğine olan güvenden dolayı iki söz arasında lef yapılmıştır. İki grubun birbirine düşman olmaları ve birbirlerini dalaletle suçlamalarından dolayı herhangi bir anlam karışıklığı söz konusu değildir (Erdim 2011: 78).

Bizim gördüğümüz kadarıyla bu hususta yeni kaynaklar arasında en doyurucu bilgi TDV İslâm Ansiklopedisi'ndeki "Leff ü Neşr" maddesine verilmiştir. Bu maddede (Saraç-Durmuş 2003: 122) leff ü neşir sanatının birkaç cümleyle toparlanan tanımı şu şekilde yapılmıştır:

"Bu sanatta önce iki veya daha fazla unsur ayrı ayrı yahut icmâlen zikredilir (leff), ardından bunların her biriyle ilgili öğeler getirilir (neşr). İlk bölümde yer alan öğelerin ikinci bölümdeki unsurlardan hangisine ait olduğu açıkça belirtilmez, bunları tayin etme işi okuyucuya bırakılır. Neşr öğeleri lef bölümü unsurlarını tamamlayıcı ve açıklayıcı nitelikte olur."

Bu tanım klasik Arap belâğatindeki tanımın günümüz Türkçesine vazıh bir şekilde uyarlanmış, kapsayıcı bir şeklidir. Tanımdan başka verilen örnekler de birtakım harfler ve çizgilerle daha anlaşılır hâle getirilmeye çalışılmıştır. Eski belâgat kitaplarındaki örneklerin aynen aktarıldığı mezkûr maddede de icmâlî leff ü neşir için Zemahşerî'den beri verilegelen "Yahudi ve Hristiyanlardan başkası Cennet'e girmeyecek" dediler." mealindeki Bakara suresinin 111. ayeti örnek gösterilmiştir.

Saraç ve Durmuş'un, "Lef bölümündeki unsurlar ayrı ayrı zikredilmişse buna 'tafsilli leff ü neşr', birden çok (müteaddit) cüz veya unsuru kapsayan bir tek lafız halinde gelmişse 'icmâlî (mücmel) leff ü neşr' adı verilir." tanımına göre icmâlî (mücmel) leff ü neşirde "lef" bölümündeki unsurlar tek bir lafız hâlinde söylenir. Mezkûr ansiklopedi maddesinde bu husus "İcmâlî (mücmel) leff ü neşrde lef kısmı iki ve daha fazla unsuru kapsayan bir tek lafız halinde gelir." denerek açıkça da zikredilir. Bununla birlikte madde müelliflerine göre "Bazan lef kısmı ayrıntılı, neşr kısmı mücmel gelebilir." Hâlbuki madde yazarlarından Saraç'ın müstakil kitabındaki icmâlî leff ü neşir tanımı şöyledir: "İcmâlî leff ü neşir: Leff ü neşrin ilk sırasındaki unsurların karşılıklarının ikinci defa teker teker zikredilmeyip bunları kapsayan bir lafzın zikredilmesidir." Buradan anlaşılan, icmâlin "lef" değil "neşir" öbeğinde, yani ibarenin ikinci kısmında yapılması gerektiğidir. Nitekim Suyûtî'deki (trsz.: 250) şu cümle de bunu kat'î bir hüküm tarzında teyit eder: "Esrâru't-tenzil adlı eserimde zikrettiğim gibi icmâl leffde değil neşrde olur. Bu icmâl, önce müteaddid kelimeler, sonra da leff ve neşre uygun düşen müteaddid kelimelere şamil olan bir kelime kullanmak suretiyle yapılır."

TDV *İslâm Ansiklopedisi*'nin "Leff ü neşr" maddesinde diğer leff ü neşir türlerine hem Arapça hem Türkçe örnekler verilirken "icmâlî" olana Türkçe verilmemiş olması dikkat çekicidir.

İcmâlî yahut mücmel denilen leff ü neşirden Arap harfli Türkçe belâgat kitaplarından sadece Ahmed Hamdî'nin *Belâgat-i Lisân-ı Osmânî*'si ile Köprülüzâde Mehmed Fuâd ile Şehâbeddîn Süleymân'ın birlikte hazırladıkları *Ma'lûmât-ı Edebiyye*'de bahsedilmektedir. Hem Ahmed Hamdî hem de Köprülü ve Ş. Süleymân *icmâlî ve tafsîlî* leff ü neşirleri ayrı bir tür olarak tasnif etmeseler de bu sanatı tarif ederken "icmâl veya tafsil üzere olarak..." şeklinde icmâl-tafsîl meselesine değinirler.

İcmâlî leff ü neşre Latin harfleriyle yazılan kitaplardan M. Kaya Bilgegil'in *Edebiyat Bilgi ve Teorileri I -Belâgat*'inde, M. A. Yekta Saraç'ın *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat* adlı kitabında ve Ali Bulut'un hazırladığı *Belâgat Terimleri Sözlüğü*'nde yer verilmiştir. Bilgegil'in tasnifi de *Ma'lûmât-ı Edebiyye* yazarlarıyla aynıdır. Leff ü neşri mürettep ve gayr-ı mürettep olarak ikiye ayıran Bilgegil maddesinin sonunda icmâlden bahseder ama hiç örnek vermez. Gerek eski harfli gerek yeni harfli bütün kaynaklar içinde leff ü neşri icmâlî ve tafsîlî olarak öncelikle ikiye ayıran iki eser Saraç ve Bulut'un kitaplarıdır. Her iki eserde de leff ü neşir sanatının önce "tafsîlî" ve "icmâlî" olarak iki kısım olduğu, tafsîlî leff ü neşrin de "mürettep" ve "müşevveş" olmak üzere iki kısma ayrıldığı belirtilir. Bir farkla ki, müşevveşin de öğelerin diziliş durumuna göre ma'kûsu't-tertib, muhtelitu't-tertib ve muhtelifü't-tertib adlarını aldığı bilgisi sadece Saraç'ta (2001: 164) vardır.

Leff ü neşrin Kur'ân ayetlerinde izini süren Yûsuf Doğan (2007: 328) da diğer türlerden ayrıntılı örneklerle bahsederken icmâlî leff ü neşir için "*el-Leff'in bu kısmı ile ilgili örnekler daha çok ayet olduğu için aşağıda incelenmiştir.*" diyerek belâgat kitaplarında örnek gösterilen Kur'ân ayetlerini aktarmış, şiir veya nesirden herhangi bir örnek göstermemiştir.¹¹

¹¹ Söz konusu makalede Doğan (2007: 321) "*İmru'u'l-Kays'ın şu şiiri, el-leff ve'n-neşr sanatının güzel bir örneği sayılır*" diyerek "*Ke'enne kulûbe't-tayri ratben ve yâbisen / Lede ve kirhe'l-unnâbu ve'l-haşefu'l-bâlî*" beytini aktarır. Çevirisi "(Kartalın

Türkçe belâgat-edebî bilgiler-edebiyat sözlükleri kitapları klasik belâgate en uygun ve en doğru tasnif Saraç'ın tasnifidir. Ne var ki Saraç'ın kitabında "icmâlî leff ü neşir" için hiçbir örnek bulunmaması okuyucu için o terimi bir soru işareti olarak bırakmıştır. Oldukça karmaşık bir bahis olan icmâlî leff ü neşir, anlaşılması gibi uygulaması da güç bir tür gibi görünmektedir ve edebiyatta, hususiyle bizim edebiyatımızda pek örneği yoktur; varsa bile mana, şekil ve estetik bakımından söze bir güç ve değer katan bir tarz olmadığından hem sanatkârlar hem de araştırmacılar tarafından üzerinde durulmamıştır diye düşünüyoruz. Aslında zorluğun eski kitaplarda verilen yegâne örnek olan Bakara 111'den kaynaklandığı da düşünülebilir. Zira Kur'ân'ın eşsiz belâgatiyle orada geçtiği tarzda bir leff ü neşir örneği ancak hususen yazılmak suretiyle mümkün olur. Zemahşerî'den beri icmâlî leff ü neşirden bahseden eski belâgat kitaplarının hemen tamamında yer alan ayetin mealini hatırlayalım: "Dediler ki: 'Cennete yalnız Yahudiler ve Hristiyanlar girecek.'" Bunu "diyenler" "Yahudiler ve Hristiyanlar"; yani hem "Yahudiler dediler ki" hem de "Hristiyanlar dediler ki" anlamını taşıyor. Ne demişler? Yahudiler "Sadece Yahudiler cennete girecek", Hristiyanlar da "Sadece Hristiyanlar cennete girecek" demişler. Gerçekten benzerinin özel bir gayretle yapılabileceği bir cümle. Ancak "Bu ilk ve tek örnek yerine daha sade bir örnek verilseydi yahut ilk belâgatçiler bu örnekleri çoğaltsalardı durum farklı mı olurdu?" sorusu yerinde bir soru olacaktır.

Peki, öteden beri leff ü neşrin bu türünden bahseden belâgat kitaplarının hemen tamamen aynı ve tek örneği verdiği icmâlî leff ü

avlayarak getirdiği) yuvasındaki kuşların kalbi taze iken sanki yaş bir misvak ağacı ve kuru iken sanki kötü bir cins hurma (gibidir.)" şeklinde yapılan bu beyitte çeviri yapılırken leff ü neşir ortadan kaldırılmıştır. Bu beyti ancak şairin söylediği gibi "(Kartalın avlayarak getirdiği) yuvasındaki kuşların kalbi **taze** (1) ve *kuruyken* (2) sanki **yaş bir misvak ağacı** (1) ve *kötü bir cins hurma* (2) (gibidir.)" şeklinde çevirirsek işaretli sözlerden leff ü neşir hasıl olacaktır. Makalede lef ve neşir kısımlarının altı çizilirken -belli ki teknik bir sebepten- sehven yanlış gösterilmesi bir tarafa, asıl problem sanatın izahındadır. Yazar "Bu şiirde "yaş" ve "kuru" kelimeleri yani iki öge **mücmel (kapalı)** olarak atıf harfiyle zikredilmiştir ki, bu el-leff bölümünü; "yaş bir misvak ağacı yemişi" ve "kuru kötü bir cins hurma" en-neşir kısmını meydana getirmiştir." demektedir ki leff ü neşirdeki mücmelden kasıt bu değildir. Aksine yaş ve kuru kelimeleri ayrı ayrı zikredildiği için burada mufassal leff ü neşrin mürettep türü söz konusudur. Zira iki ayrı söz (**taze** ve *kuru*) iki ayrı söze (**yaş bir misvak ağacı** ve *kötü bir cins hurma*) tekabül etmektedir.

neşrin Türk edebiyatında hiç örneği yok mudur? Elbette bulunabilir ama burada önce şu sorunun cevabını vermek lazım: Bizim şairlerimiz leff ü neşrin bu türünden haberdar mıydılar? Galiba haberdardılar. Zira belâgat sadece şiir bilgisi değil tefsir ilminin de önemli bahislerinden biridir ve medrese tahsili görmüş birinin bunlardan habersiz olması düşünülemez. Ne var ki, görebildiğimiz kadarıyla belâgat kitabı/edebiyat nazariyesi yazarları da icmâlî leff ü neşrin ne olduğunu tam olarak anlayamamış olmalılar. Nitekim Tâhirü'l-Mevlevî gibi kitabında bu sanata ansiklopedi maddesi hacminde yer veren bir uzman bile -eserine aktardığı- Abdunnâfi Efendi tercümesinde “icmâlî-tafsîlî” ayrımı açıkça bulunduğu hâlde bu bahse hiç temas etmemiş, “*Şu hâlde bizim anlayışımıza göre leff ü neşrin tarifi şöyle olmak lazım geliyor*” diyerek yaptığı tanımında da verdiği örneklerde de icmâlîden hiç söz etmemiştir.

Üzerinde icmal yapılan sözün, ilk sözlerin manalarını tek başına karşılama kabiliyetine sahip olması icap eder. Bu hem anlaşılması kolay olmadığı -ki leff ü neşirde muamma gibi zor anlaşılacak mütekabiliyete sıcak bakılmamıştır- hem de ifadeye tafsîlî leff ü neşir mana gücü ve estetik değer katmayacağı için kullanılmadığı tahmin edilebilir.

Fatma Sabiha Kutlar, kısmen leff ü neşir ile de ilgili bir makalesinde bu hususa “...icmalî (kısaltılmış) leff ü neşrin örneklerinin *Divan şiirinde* kullanılıp kullanılmadığının da incelenmesi gerekir.” (Kutlar 2009: 103) diyerek temas ettikten sonra makalesinde tanıttığı kasideden hareketle; “*Mesela bu kasidenin bir beytinde dörtlü paralellik sağlanmıştır. Ama beytin ikinci mısraındaki dört unsurun ilk mısraındaki bir unsura ‘Fazlîdür’e karşılık olabilecek şekilde değerlendirilmesi de mümkündür. Her ne kadar bu örnek Saraç’ın tanımındaki sıralamanın tam tersi bir özellik taşıyorsa da icmalî leff ü neşrin divan şiirinde olup olmadığına ya da belagat kitaplarında icmalî leff ü neşrin bu şekilde düzenlenen örneklerinin bulunup bulunmadığına dikkat çekmesi bakımından önemlidir.*” diyerek aşağıdaki beytin birinci mısraında geçen mahlasın (Fazlî) ikinci mısradaki “suhan-güy, suhan-perver, suhan-verz ve suhan-güster” sözlerine karşılık olabileceğine temas ederek konuyu tartışmaya açmak ister. Beyit şudur:

Du‘âyıla şenâ vü medh ü vaşfuñ birle Fazlî’dür

Suhan-güy u suhan-perver suhan-verz ü suhan-güster

Bize göre burada iki bakımdan icmâlî leff ü neşir yoktur: İlki bu tür leff ü neşrin belâgat kitaplarında geçen elimizdeki tek örneği yukarıdan beri geçen “Dediler ki Yahudiler ve Hristiyanlardan başkası...” ayetidir. Bu ayettekine benzer bir örnek bulmak gerçekten zordur. Ama bu örneği görmeyip icmâlî leff ü neşri sadece ilk öbekte (lef) tek sözde birleştirilmiş bir manaya ikinci öbekte (neşir) tekabül eden birden çok sözün varlığı” olarak kabul edersek örnekler bulmak mümkündür. İkinci engel, beytin anlamıdır. Bize göre ikinci mısradaki geçen söz konusu dört kelimenin ilk mısradaki mukabilleri “du‘â, ÷enâ, medh ve vaşf” kelimeleridir; yani “**dua** ile **suhan-güy**, **÷enâ** ile **suhan-perver**, **medhiñ** **suhan-verz** ve **vasfın** ile de **suhan-güster**” ... Aksi bir durum makalede tanıtılan kasidenin türü olan “çâr-ender-çâr” şiirin mantığına aykırı düşer. Bununla birlikte zaten bir kesin bir iddiada bulunmadan bu beyti takdim eden Kutlar’ın bu tespiti ve konuyu belki de ilk defa bir problematik olarak ortaya koyuşunu çok önemli ve değerli buluyoruz. Eğer icmâlî leff ü neşir Kutlar’ın bahsettiği şekilde ise İsa Kocakaplan’ın, kitabında müşevveş leff ü neşir örneği olarak verilen Yahyâ Kemâl’in aşağıdaki beytinde geçen “Zil, şal ve gül” kelimeleri ile “Endülüs” arasında mücmel (icmâlî) leff ü neşir olduğu düşünülebilir:

Zil (1), **şal** (2) ve **gül** (3). Bu bahçede raksın bütün hızı...

Şevk akşamında **Endülüs** (1, 2, 3) üç defa kırmızı...¹²

Nedîm’in şu beytinde de ikinci mısradaki (neşir) “işret ve tarab” lafızları ilk mısradaki (lef) “şarap meclisi”ne ait unsurlar olması hasebiyle icmâlî leff ü neşir düşünülebilir:

Bezm-i şarâbdan (1, 2) geçemem doğrusu Nedîm

İşret (1) tabi’atımca **tarab** (2) meşrebimcedir

Ma’lûmât-ı Edebiyye’de (Köprülüzâde M. Fuâd-Ş. Süleymân 1330: 289) aktarılan şu kıt’a ya dikkat çekmek istiyoruz¹³:

“Öğrendi gazâlân-ı cihân ey gözi âhû

Kaçmağı atlamağı dönüp bakmağı senden

¹² İlk mısradaki sırasıyla koyu, italik ve altı çizili dizilen üç söz (**zil**, **şal** ve **gül**), ikinci mısradaki Endülüs’e ait unsurlar olduğu için **Endülüs** kelimesi hem koyu hem italik hem altı çizili dizildi. Diğer örneklerdeki uygulama da böyledir.

¹³ Bu kıt’anın Farsça bir kıt’adan çeviri olduğunu, aynı kıt’anın Farsça aslıyla birlikte yer aldığı *Mecâmî’ü’l-edeb*’den (Manastırlı Mehmed Rif’at 1308: 352) öğreniyoruz.

Meşk eyledi **pervâne** vü *şem'* ü **gül-i sad-berg**

Yanmağı yakılmağı yaka yırtmağı benden (Kâzım Paşa)"

İkinci beyitteki leff ü neşir-i müretteb işaretlemelerden de anlaşılacağı üzere malum. Ama asıl ilk beyte dikkat çekmek isteriz. Tıpkı dördüncü mısradaki "yanmak, yakılmak, yaka yırtmak" gibi üç fiil sıralanmış: "kaçmak, atlamak, dönüp bakmak". Hatta öyle ki iki beytin ikinci mısraları arasında gramatikal bir denklik dahi var: kaçmağı-yanmağı, atlamağı-yakılmağı, dönüp bakmağı-yaka yırtmağı". İkinci beyitte şair, pervâne (kelebek), şem' (mum) ve gül-i sad-bergin (yüz yapraklı gül) kendisinden öğrendiklerini söylediği üç eylemi (yanmak, yakılmak, yaka yırtmak) sırasıyla söyleyerek leff ü neşir-i müretteb yapıyor. Ama ilk beyitte, "gözü âhû" olarak nitelenen sevgiliye ait üç eyleme (kaçmak, atlamak, dönüp bakmak) muhatap olan yani bunları sevgiliden öğrenen tek unsur var: "gazâlân-ı cihân" (dünya[nın bütün] ceylanları)... Bunun tesadüfî olduğu, hesaplanmadığı galiba düşünülemez. Öyle sanıyoruz ki bu kıt'anın ikinci beytine tafsîlî leff ü neşir yapan Kâzım Paşa, ilkinde de icmâlî leff ü neşir yaparak kaçmak, atlamak ve dönüp bakmak eylemlerini "gazâlân-ı cihân" da icmâl etmiştir:

Öğrendi **gazâlân-ı cihân** (1, 2, 3) ey gözi âhû

Kaçmağı (1), **atlamağı** (2), **dönüp bakmağı** (3) senden

Şu hâlde, ikinci beyti için Köprülüzâde ve kalem arkadaşının "Leff ü neşir-i müretteblerin en bedî'lerinden en nefîslerinden biridir." dedikleri bu kıt'anın ilk beyti için bizim de "Güzel bir icmâlî leff ü neşir örneğidir." dememizde bir beis olmasa gerekir.

Aşağıda da bilvesile gösterdiğimiz Şeyhî'nin şu beytinin birinci mısraında, gece ve gündüzün Nevruz günü (21 Mart) eşit olmasından hareketle lef bölümündeki **şeb** ve *rûz* kelimeleri ikinci mısradaki neşir bölümünde **nevrûz** ile karşılanarak icmâl edilmiştir:

Ruh u zülfünde berâber görünür çün **şeb** (1) ü *rûz* (2)

Vechi var hüsn-i dil-efrûzına **nevrûz** (1, 2) disem (İbni Kemal)

Sevgilinin güzellik unsurlarından "ağz" idealize edilirken hem en küçük şeylere benzetilir: Mim harfidir, açılmamış gül goncasıdır, "sıfır"dır, noktadır hatta hiç "yok"tur. Keza bel de inceciiktir, kıl gibidir, o da neredeyse yoktur. Nev'î sevgilinin ağzı (dehen) ile belini (miyân)

anlatırken kim nasıl anlatırsa anlatsın “kem” (az) olacağını söylüyor ki “kem” sözü “dehen” ve “miyân” a tekabül etmektedir ve bu da bir icmâlî leff ü neşir olmalıdır:

Dehen (1) ile *miyânı* (2) vasfında

Her ne dirlerse Nev’iyâ *kemdür* (1, 2) (Nev’î)

Bunun tesadüfî olmadığını hatta yorumu açık tarafı kalmadığını yine Nev’î’nin manen buna çok benzer şu beyti teyit etmektedir. Bu beytin daha orijinal tarafı şu ki şair burada *icmâlî leff ü neşri* “tek mısra üzerinde” uygulamıştır:

Olur şâ’ir öğüp göge çıkarsa kâmetünj ammâ

Dehânunla (1) *miyânun* (2) vaşfına geldükçe *kâşır*dur (1, 2) (Nev’î)

İcmâlî leff ü neşre mensur bir örnek olarak şu cümle söylenebilir: “**Şairlere (1), yazarlara (2) ve ressamalara (3)** gereken değeri vermeden **sanatın** (1, 2, 3) gelişmesini nasıl bekleyebiliriz?”

Bize göre icmâl ne yalnız lef ne de yalnız neşir öbeğinde olur. Burada gösterdiğimiz altı örneğin üçünde lef, üçünde de neşir öbeğinde icmâl söz konusu olduğuna göre uygun düştükten sonra her iki öbekte de icmâlinin mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

Eski-yeni pek çok kitabımız bu hususta suskun ise de şairlerimizin bu sanatı bildiklerini ve diğer leff ü neşir türleri kadar sık olmasa da uyguladıklarını düşünüyoruz. İcmâlî leff ü neşir meselesi leff ü neşre dair mühim problemlerden biridir ve bu sanat hakkında bir şeyler yazıp çizerken mutlaka bahsedilmesi gereken bir mevzudur.

1.2.2. Mürettep-gayr-ı müretteb (müşevveş) leff ü neşirler ve alt türleri:

Leff ü neşir sanatının türleri hakkında -pek az istisna- ile hemen bütün kitaplar müttetiftir. Lef ve neşir bölümlerindeki ilgili sözlerin paralel yahut aynı sırayla olana mürettep, sıralı olmayanına gayr-ı müretteb yahut müşevveş denmiştir. Burada tanımlarına yer verdiğimiz eser sahipleri bu iki terimi tercih noktasında tam ikiye bölünmüşlerdir. Esasında her ikisi de aynı anlamda olduğu için bu tercih noktasını sadece bir tespit olarak belirlemek istedik. Klasik (Arapça) adları ve Türkçesini (düzenli-düzensiz) birlikte kullananların yanı sıra sadece Türkçesini

(düzenli-düzensiz) kullananlar da vardır. Bunlardan başka İsmail Habib'in mürettep ve müşevveş yerine "tertipli ve akisli" tabirlerini kullanması farklı terim kullanımı olarak dikkat çekmektedir.

Müşevveş leff ü neşir hususunda asıl nakısa, klasik (Arapça) belâgat kitaplarında yer alan, sözlerin öbek içinde sıralanış durumuna göre aldığı isimlerin pek az Türkçe kitapta yer almasıdır. Bazı müelliflere göre lef ve neşir öbeklerindeki sözler birbirinin tam tersine sıralanmış ise *ma'kûsü't-tertîb* (tersine/akisli sıralama), tersine bir sıra olmadan tamamen karışık sıralanmış ise buna da *muhlelitü't-tertîb* (karışık sıralama) yahut *muhlelifü't-tertîb* (uygunsuz sıralama) demişlerdir. Takdir edilir ki bu isimlendirmelerin söz konusu olabilmesi için lef ve neşir öbeklerindeki söz adedi en az 3 (üç) olmalıdır. Zira iki sözden ibaret bir müşevveş leff ü neşir elbette ancak "ma'kûs" olacaktır. Mesela:

Rakîb (1) için gönül terk itme *yârı* (2)

'Asel (2) var mı ki_anuñ zenbûrı (1) yokdur (Çâkerî)

beytinde koyu dizili **rakîb** ile **zenbûr** (arı) ve italik dizili *yâr* ile '*asel* (bal) kelimeleri arasında leff ü neşir yapılmıştır. Lef öbeğindeki ilk söz olan **rakîbe** takabül eden **zenbûr** neşir öbeğinin ikinci sözü; lef öbeğinin ikinci sözü olan *yâra* tekabül eden '*asel* ise neşir öbeğinin ilk sözüdür. Yani verilen numaralardan da açıkça anlaşılacağı üzere paralel yahut sıralı bir diziliş söz konusu olmadığından müşevveş leff ü neşir vardır. Lef ve neşir öbekleri ikişer kelimeden oluştuğu için bunlar arasındaki tertibin "muhtelit/muhtelif" olması zaten söz konusu olamaz. İllâ bir alt isimlendirme yapılacaksa sözler tam ters sıralı olduğu için ancak ma'kûs kabul edilebilir.

Bir de şu beyte bakalım:

Zülfüñle (1) *ruhuñ* (2) muşhaf-ı hüsnuñde (3) nigârâ¹⁴

Tefsîrin ider âyet-i (3) *Nûr* (2) ile **Duhân**'ın (1) (Melîhî)

¹⁴ Bilgegil'in kitabından aldığımız bu beyitte yazar 3. müteakıl sözleri "tefsîr ve Mushaf" olarak tespit etmiştir. Bize göre de burada üçer sözle yapılmış bir leff ü neşir vardır ama üçüncüsü ilk mısradaki "hüsñ" ile ikinci mısradaki "âyet" arasındadır. Zira sevgilinin güzellik unsurlarından zülf (saç) siyahlığı bakımından Duhan suresine (duman), ruh (yüz) parlaklığı bakımından Nûr suresine, sevgilinin hüsñü (güzellik) de genel olarak "âyet"e teşbih edilmiştir. Nitekim ikinci mısradaki "âyet" kelimesi hem Nûr hem Duhân'a muzâftır.

Bu beyitte lef ve neşir öbeklerinde üçer söz vardır. Her iki öbekteki sözlerden koyu dizilen Zülf ile Duḥān, italik dizilen *ruh* ile *Nūr* ve altı çizili dizilen *hüs*n ile *āyet* kelimeleri birbiriyle anlam ilişkisi bulunan mukabil sözlerdir. Kelime sonlarındaki numaralardan da anlaşılacağı üzere lef öbeğindeki sözlerin sıralaması (1, 2, 3) ile neşir öbeğindeki bunlara mukabil sözlerin sıralaması (3, 2, 1) tam tersi yöndedir. Dolayısıyla *ma'kûsü't-tertib* (akisli düzen) söz konusudur.

Yine müşevveş leff ü neşir bulunan bir başka beyit:

Bir **güzelsin** (1) sen begüm *ağyārı* (2) çok **seydāsi** (3) çok
Ḥārı (2) çok bir göncasin (1) hem **bülbül-i gūyāsı** (3) çok (Vusûlî)

Yine anlam ilişkisi olan kelimelerin işaret ve numaralarla belirlendiği bu örnekteki sıralamanın üsttekinden farklı olduğu dikkatleri çekecektir. Lef öbeğindeki sözlerin sıralaması (1, 2, 3) ile neşir öbeğindeki bunlara mukabil sözlerin sıralaması (2, 1, 3) ne tertipli ne de *ma'kûstur* (akisli). İşte böyle ne düz ne tersten sıralı olan leff ü neşre (müşevveş leff ü neşrin bir çeşidi olarak) “karışık düzen” anlamında *muhtelitu't-tertib* veya *muhtelifü't-tertib* deniyor.¹⁵

Muallim Nâcî, bu alt türleri anlatırken bazı üdebanın bu ayrıntıya girmediklerini söyler ki gerçekten öteden beri öyle olmuştur. İcmâlî-tafsîlî ayrıntısını dikkate alan müelliflerin çoğunlukla bu hususu da hatırlattıklarını tespit ediyoruz.

Bazı yazarlar *muhtelitu't-tertib* yahut *muhtelifü't-tertib* tabir edilen leff ü neşre hiç örnek vermeden sadece adını anarlar. Mesela Bilgegil (1980: 291) bu tür leff ü neşir için “*Bu türlü leff ü neşirlerde; ilgili lafızlar söylenirken hiçbir sıraya riayet edilmez. Bunlar, mânâyâ intikali de güçleştirirler. Bu yüzden, o çeşit lafızlar dizisinin san'at değil, ifâde için kusûr sayılmaları gerekir. Vezin zaruretiinden doğan böyle leff ü neşirlere örnek vermeğe lüzum yoktur*” der. Ancak bu sanatı çok sevdiği anlaşılan Nev'î'nin dörder sözle yaptığı

¹⁵ Anlamları yakın olan “muhtelit” ve “muhtelif” kelimeleri öteden beri bir arada kullanılmıştır. Taftazânî “muhtelitu't-tertib” demiştir. Bizim yazarlarımızdan Köprülüzâde ve Ş. Süleymân ile Numan Külekçi buna uyarak aynı ibareyi tercih etmişler, Muallim Nâcî ve M. Kaya Bilgegil “muhtelifü't-tertib” demişlerdir. M. A. Yekta Saraç ise her iki adı birlikte kullanmıştır.

aşağıdaki muhtelitü't-tertib leff ü neşir örneğini kusur saymak mümkün müdür?

Yâr (1) bir *dîdâr* (2) bir *manzûr* (3) u *nâzır* (4) şad hezâr

Bir *tecellî* (2) bin *suver* (3) yüz *memleket* (4) bir *pâdişâh* (1)¹⁶

*İslâm Ansiklopedisi'*ndeki "Leff ü Neşr" maddesinde ifade edilen "Zira Türk edebiyatında makus veya muhtelit olmasına bakılmaksızın tertipli (mürettep) olmayan bütün örnekler 'müşevveş' veya 'gayr-ı müretteb' olarak anılmıştır." ifadesi ana hatlarıyla doğru olsa da görüldüğü gibi bu alt türlerden bahseden eserler de vardır.

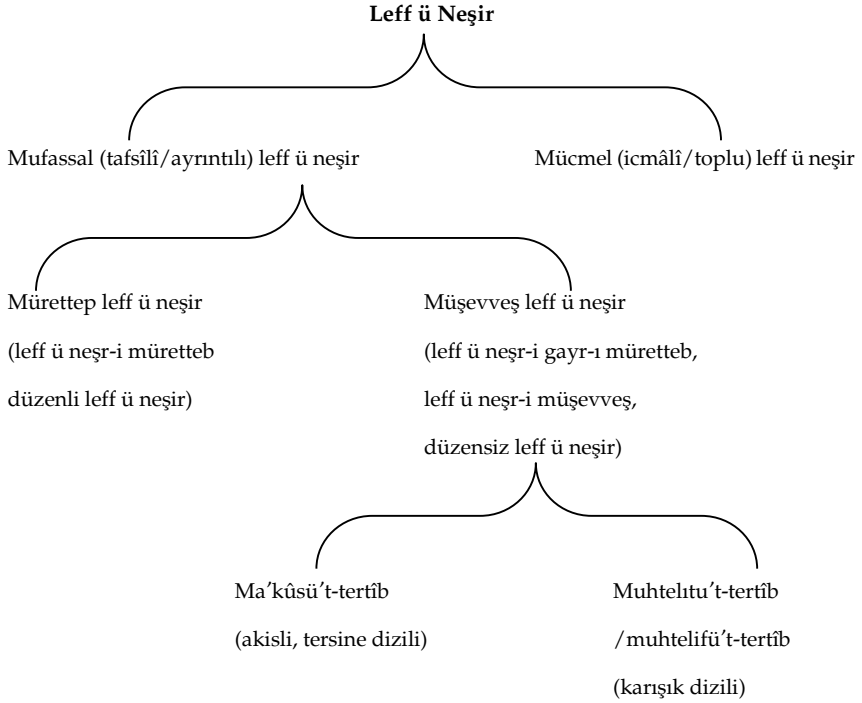
Mehmet Karaca (1960: 131), klasik kitaplardaki müşevveş leff ü neşir türlerini anmadan farklı bir tasnif yapar. Ona göre leff ü neşir üç türdür: 1. Düz tertipli leff ü neşir, 2. Tersine tertipli leff ü neşir, 3. Karışık leff ü neşir. Aslında leff ü neşri tertipli (mürettep, düzenli) ve tertipsiz (gayr-ı müretteb, müşevveş, düzensiz) olarak ikiye ayırdıktan sonra tertipsizi de kendi içine "akisli (ma'kûsüt-tertib) ve karışık (muhtelit veya muhtelif) diye ikiye ayıran tasnife benzer ama tek başına müşevveşten bahsetmeyip müşevveşin iki tipini ayrı birer tür olarak kabul etmiş ve Türkçelerini kullanmıştır. Böyle bir tasnifi başka bir kitapta görmediğimiz için özgün bir sınıflandırma olarak tespit ettik.

Muhyiddîn [Birgen] (1335: 208) muhtelit yahut muhtelif leff ü neşirden hiç bahsetmeksizin doğrudan müşevveş leff ü neşir için "Bu ikinci leff ü neşrin san'at nokta-i nazarından hiçbir ehemmiyeti olamayacağı için biz yalnız şekl-i makbûlünü öğreneceğiz." diyerek müşevveş için örnek vermez. Mürettebin müşevveşe göre zihinde daha rahat resmedilebileceği elbette doğrudur ama "hiçbir ehemmiyeti olmamak" yorumunu mübalağalı bulduğumuzu, *Ma'lûmât-ı Edebiyye* müelliflerinin (Köprülüzâde-Ş. Süleymân 1306: 288) değerlendirmelerine katıldığımızı ifade edelim: "Leff ü neşr-i müretteb, makbul olabilmek için anlaşılmayacak derecede olmamalıdır. İbhâma düşüldüğü takdirde ifhâmı, binnetîce hüsn-i zevkî

¹⁶ "Sevgili ve (onun) yüz(ü) bir tane (ama) bakılan ve bakan yüz binlerce (var); bir tecellî, bin suret, yüz memleket, bir padişah (var)..." Yâr-pâdişâh, dîdâr-tecellî, manzûr-suver ve nâzır-memleket sözleri arasında müteakabiliyet kurulan bu beyitte belki nâzır-memleket alâkası anlaşılabilir: Memleket derken mecâz-ı mürsel yoluyla bütün memleketlerde (şair bunu "yüz memleket" olarak söylüyor) yaşayan insanları kastediyor. Padişahın yapacağı icraatları merak saikıyla gözlemleri yahut onun "yolunu gözlemleri" dolayısıyla bir alâka söz konusudur.

izâle eder. Hâlbuki bunun vazifesi zevk-i keşfi te'min zevk-i bedîîyi teyîd etmektir. Bunun için zevk-i keşfi imha ve ifna edecek derecede müşevveş olanları makbûl değildir." Süleymân Fehmî (1325: 339) de mürettep olanın "makbûl" olduğunu söyler.

Bu bilgiler muvacehesinde leff ü neşir sanatının doğru ve tam tasnifini şu şekilde yapabiliriz:

En güzel, en manalı, en açık, en bedî ve en tesirli türün mürettep leff ü neşir olduğuna şüphe yoktur. Zaten o sebeple en çok kullanılan tür de o olmuştur. Bununla birlikte sözler arasındaki irtibat okuru bir muamma çözercesine uğraştırmaz ve güzel uygulanırsa -ki eski kitapların bazıları da bunu vurgulamışlardır- müşevveş dahi güzeldir. Ancak muhtelifü't-tertib leff ü neşirler -Nev'î'nin yukarıdaki beyti gibi bazı güzel örnekler hariç-, edebî sanatlardan beklenen şey olan şiire değer katmak yerine çoğu kere onu karmaşık kılıp ve zevksizleştirecek bir işleve sahip olduğundan şairlerimiz tarafından da çok tercih edilmemiştir.

2. Leff ü Neşirde Sıralı ve Mukabil Sözler Arasındaki “Alâka” Meselesi

Doğrusu, en eskilerden yakın dönemlerde yazılanlara kadar, lef ve neşir öbeklerinde bulunan sözler arasındaki alâkadan ve mütekabiliyetten hep bahsedilmiştir ama bunların ne ve nasıl olması gerektiği hususunda çok ayrıntılı yahut belirgin bir izah yapılmamıştır. Bu konu öteden beri muğlak bırakıldığı için özellikle son dönemde yazılan kimi kitaplarda bu alâkaya dair bazı yorumlar getirilmiş hatta bazılarında bu alâka başka sanatlarla telif edilerek leff ü neşrin tanımına kadar yerleştirilmiştir. Yukarıda “tarif” meselesinin ele alındığı bölümde görüleceği gibi eski Arap belâgatî kitaplarında olduğu gibi Türkçe eserlerin çoğunda da sözler (şeyler) arasında sadece “taalluk etme, müteallık olma, mukabil olma, mütekabil olma, tekabül etme, münâsib olma”, daha yeni kitaplarda ise “ilgili, alâkalı, ilişkili, münasip, münasebet, karşılıklı olma” gibi genel ifadeler kullanılırken mukabil sözler arasındaki irtibatın nasıl olması gerektiği meselesi muallakta kalmıştır. Bununla birlikte Arap harfli kitapların bazılarında bu hususa açıklık getirenler yok değildir.

Yazımızın tanımlara dair bölümünde hepsinin yeri belli olduğu için ayrı ayrı yer göstermeden, mukabil sözler arasındaki alâkadan az veya çok bahseden müelliflerin neler dediklerine bakalım:

Sekkâkî ve Kazvînî “aidiyet”ten söz eder, Taftazânî ve Suyûtî de aynı manaya gelen ifadeler arasındaki aidiyet konusunu vurgularlar. Ahmed Cevdet Paşa, Ruscuklu Mehmed Hayrî, Sa’îd Paşa, Muallim Nâcî, Menemenlizâde Tâhir, Ali Seyyidî, Köprülüzâde-Ş. Süleymân; Mehmet Karaca ve Tahir Üzgör de lef ve neşir öbeklerindeki mukabil sözler arasındaki ilişkiyi “ait olma/âidiyet” ile sınırlı tutarlar.

Ali Nazîf, Tâhirü’l-Mevlevî ve Ali Bulut neşir öbeğindeki sözlerin lefteki sözlerin “tamamlayıcısı” (mütemmimi) olması gerektiğini söylerler. Bunu mühim bir ayrıntı olarak telakki ediyoruz. İlk defa Ali Nazîf (1306: 28) küçük risalesinde “*Bir cümlede veyâ mısra’da bulunan elfâz mukâbili olan diğ̃er cümle veyâ mısra’daki tekâbül-i ma’neviyye ile mutâbık olup maksûdu tahsîl ve ifâdeyi tekâmîl etmektir.*” cümlesiyle tanıttığı leff ü neşirde, mukabil lafızlar arasındaki uygunluğun “*tekâbül-i ma’neviyye*” (anlamca

karşılıklılık) yönünden olması gerektiğini ifade eder. Ali Nazîf'e göre leff ü neşir yapmakta bir de amaç vardır: *"maksûdu tahsîl ve ifâdeyi tekâmîl etmek."* Ona göre yapılan leff ü neşir, şairin sözden kastettiği şey her ne ise onu okuyucuya daha belirgin tarzda ifade edebilmeyi ve bütünlemeyi sağlamalıdır ki bunun oldukça önemli ve doğru bir ayrıntı olduğunun altını çizmek isteriz.

İsmail Habib ve İsa Kocakaplan iki öbekteki sözlerin ilgisi hakkında "karşılaştırma" tabirini kullanırlar. Cem Dilçin bu ilgiyi "benzerlik ve karşılık" olarak açıklar. İskender Pala, Muhsin Macit-Uğur Soldan ve H. Sercan Koşık'ın de bu hususta Dilçin'i izledikleri görülmektedir.

Tanımlar bahsinde de vurguladığımız gibi ilk defa Şemseddin Sâmî, bu ilgiye gramatikal bakış açısıyla yaklaşarak -mealen- lef bölümünde "isimler" in zikredildiğini neşirde ise bunlara ait sıfat veya fiillerin sıralandığını belirtir. Bu, farklı ve ilginç bir tespittir. Ancak eldeki örnekler, bu hükmü doğrular vaziyette değildir. Mesela Nâbî'nin yazı boyunca bir tür şablon beyit gibi kullandığımız;

Bâğa gel **kadd** ü *ruh* u hâlin görüp olsun hacîl

Serv gülden *gül* karanfülden karanfûl lâleden

beytine baktığımızda lef unsurlarının da neşir unsurlarının da isim olduğu görülmektedir. Nitekim -yazı boyunca da nakledilen diğer örneklerle bakıldığında da böyle belirgin bir özellik bulunmadığı görülecektir. Şu hâlde bunu bir kural olarak benimsemek uygun olmaz.

Leff ü neşir sanatının başka edebî sanatlarla ilgisi de kaynaklarda zikredilen konulardandır. Dolayısıyla bu tespitler mukabil sözler/kelimeler arasındaki ilişkiyle de doğrudan ilgilidir. Dilçin'in, bu sanatın "mazmunlar" üzerine kurulu olduğuna ve özellikle teşbih ve istiareyle yakın ilgisi bulunduğu dair değerlendirmesi, bu anlam ilişkisi hususunda kendisine kadar yazılan kitaplara nazaran oldukça ayrıntılı bir açıklamadır. Coşkun (2007: 147) ise bu sanatın irsâl-i mesel sanatıyla ilişkisinden söz eder ancak *"Divan şiirinde leffüneşir sanatına daha çok mesel içeren beyitlerde rastlanır."* demesi abartılıdır. Zira bu makalede geçen onlarca örnek dahi bunu nakzeder mahiyettedir. Şenödeyici (2019: 37) de karşılıklı unsurlar arasındaki ilişkinin çoğunlukla benzetme olduğunu kaydeder.

Leff ü neşir-teşbîh ilişkisi noktasında gözden uzak bir kitaptaki şu notun oldukça mühim olduğunu hatırlatalım (Yazıcı 1967: 80): *"Leff ü neşirdeki karşılaştırma teşbihteki benzetmeden farklıdır. Teşbihte benzetme amacı*

güdüldüğü hâlde leff ü neşirde denk düşürülen kavramların birinin anlamını diğerine oranla güçlendirme söz konusudur."

Yazar bu ifadesini teyit için;

Bârân değil şafak değil ebr-i seher¹⁷ değil

Göz yaşıdır ciğer kanıdır dūd-ı âhır¹⁸

beytinden yola çıkar ve "Bu karşılaştırma, ikinci mısradaki sözlerin anlamını güçlendirmiştir. Gözyaşının çok olduğunu belirtmek için yağmurla, ciğer kanının çok olduğunu belirtmek için akşamın alaca karanlığıyla, ah dumanının çok olduğunu belirtmek için de sabah bulutuyla karşılaştırılmıştır." der.

İşte müteaddit kereler "teşbih ilgisi" yerine "teşabüh ilgisi" dememizin sebebi de budur. Leff ü neşirde benzer sözler arasında asıl amaç benzetme yapmak değil lef bölümünde ifade edilenlerin neşir öbeğindeki sözlerle -benzerlik, çağrışım veya aidiyet alâkasıyla-güçlendirilmesidir. O sebepledir teşbihten ziyade teşabüh (benzeşme) esastır.

Emin Özdemir (1990: 182): "Genellikle beyti oluşturan dizelerden ilkinde en az iki şeyi söyleyip ikinci dizede de bunlarla ilgili benzerlikleri ve karşılıkları vererek gerçekleşir." diyerek lef ve neşir öbeklerini oluşturan sözler arasındaki alâkayı "benzerlik ve karşılıklılık" olarak açıklar. İlâve olarak da bu sanatın çoğunlukla "kalıplaşmış mecazlarla" yapıldığını söyler ki özgün bir tespittir.

Sözler arasındaki ilişkinin açıklaması ve tanımdan hemen sonra "daha çok kalıplaşmış mecazlarla yapılır." açıklaması dikkate değer.

Mukabil sözler arasındaki ilgi yahut ilişkinin ne olması gerektiği hususunda yakın dönemde yazılan birçok kitapta en çok "tenasüp"ten söz edildiği dikkat çekmektedir.

İskender Pala tanımdan sonra bu sanatı yorumlarken kendine has değerlendirmelerde bulunur. Bu sanatın mazmunlar üzerine

¹⁷ Yazarın sahibini bildirmediği bu beyit Yenişehirli Avnî'nin kızkardeşi için yazdığı bir mersiye-den alınmış olup şairin divanında bu kelime seher değil "siyeh"tir (bkz. Turan 1998: 629). O sebeple ileride başka bir vesileyle yeniden değerlendirdiğimiz bu beyitte kelimeyi doğru şekliyle aldık.

¹⁸ Söz konusu kitapta "âhır" yazması dizgi hatası olmalıdır.

kurulduğunu söyler ki -öyle olmayan örnekler de bulunmakla birlikte- bu tespit tedai yoluyla yapılan leff ü neşirler için geçerlidir. Pala, bunun hemen ardından leff ü neşrin “içinde söz simetrisi bulunan bir tenasüp” olduğunu iddia eder. Bu iddia Menderes Coşkun’un yazacağı leff ü neşir maddesine ve başkalarına da dayanak teşkil edecektir. Hâlbuki “söz simetrisi” ibaresi sadece mürettep leff ü neşirler için geçerlidir. Müşevveş leff ü neşirlerde hele hele muhtelit olanlar için sözü dahi edilemez. Bu sebeple bu sanatın genel çerçevesi içinde değil ancak mürettep leff ü neşir alt başlığı altında bir söz simetrisinden bahsedilebilir.

Pala ve Coşkun’dan sonra başkalarının da eklemlediği “tenasüp ilgisi” meselesinde katılmadığımız temel husus, leff ü neşrin doğrudan ve sadece “tenasüp” alakasıyla yapılan bir söz sanatı gibi takdim edilmesidir. Mesela Mermer ve Keskin (2005: 62) bu konuyu daha ileriye götürerek leff ü neşri “*tenasüp sanatının özel bir şekli*” olarak ifade ederler. Hâlbuki tenasüp ilgisi bu sanatın “lef” ve “neşr” kısımlarında karşılıklı yani mukabil kelimeler arasında değil, lef bölümünün kendi içinde ve/veya neşir bölümünün kendi içinde söz konusu “olabilir”. Nitekim Nâbî’nin yukarıdaki beyti öyledir. Ancak bu tenasüpler dahi doğrudan leff ü neşri bağlayıcı değildir. Başka bir deyişle leff ü neşirde aynı öbek içindeki sözlerin birbirleriyle alâkalarının bir ehemmiyeti yoktur. Bunlar birbiriyle -tenasüp olsun başka bir sebeple olsun olsun- alâkalı olabileceği gibi tamamen alâkasız da olabilir.

Bu konuda ilk örneğimizi bu sanatın bir adını da “sıralı tenasüp” koyan ve “*Tenâsüplü kelimelerin belli bir düzene göre sıraya sokulmasıyla leffüneşir (leff ü neşr) sanatı ortaya çıkar.*” şeklinde daha önce görülmemiş bir açılım getiren Menderes Coşkun’un kendi eserinden verelim:

Hayâlinden gelür gam hâtıra *cânâ*neden gelmez

Sitem hep **âşinâ**lardan gelür *bigâne*den gelmez

Kitaptaki ilk örnek budur. Sanata “sıralı tenasüp” dediğine göre¹⁹ ilk sıradaki **hayâl** ile *cânâne* ve **âşinâ** ile *bigâne* arasına tenasüp ilişkisi

¹⁹ Pala da Coşkun da “söz simetrisi bulunan tenasüp” ve “sıralı tenasüp” tabirini kullanırken simetri veya sıra kelimelerinden kasıtlarının leff öbeği için mi neşir öbeği için mi yoksa her ikisini birden mi kastettiklerini belirtmemişlerdir. Bu itibarla biz her iki ihtimali de değerlendirdik.

olmalıdır. Peki var mıdır? Eğer zıtlığın bir adı da tenasüp değilse yoktur. Mukabil kelimelere (**hayâl-âşinâ**, *cânâne-bîgâne*) bakıldığında da tenasüpten eser yoktur.²⁰

İleride teferruatına girileceği üzere mukabil kelâm arasında teşabüh, tedai ve aidiyet (benzerlik, çağrışım ve aitlik) ilgisi esastır. Nitekim - mesela bir örneği aşağıdaki beyitte görülen ve şairlerimizin sık kullandığı bir leff ü neşir örneği olarak- ilk öbekte **kadd** (boy), **zülf** (saç) ve **dehân** (ağız), ikinci öbeğinde **elif**, **lâm** ve **mîm** geçen bir ibarede kaddin elif, zülf'ün lâm, dehân'ın da mîm harfine benzemesi yahut ilk öbeğinde **Mecnûn**, *Ferhâd* ve *Vâmuk* geçen ibarenin ikinci öbeğinde bunlara mukabil olarak geçen **Leylâ**, *Şîrîn* ve *Azrâ* adlarının tedai (çağrışım) alâkasıyla kullanılması gibi. Bu sanatın bir adını da "Sıralı Tenasüp" koyan Coşkun'un (2007: 150) kitabında "çözümlememiş örnekler" arasında verdiği;

Şî'r-i Bâkî'ye kulak tutmasa zâhid ne aceb

Söz güherdür ne bilür kadrini nâdân güherün (Bâkî)

beytindeki müşevveş leff ü neşir örneğinde lef öbeğinde **Şî'r-i Bâkî** ve *zâhid*, neşir öbeğinde ise **güher** ve *nâdân* sözleri vardır; nâdân (cahil) olmak zahidin bir vasfıdır ve Bâkî'nin şiiri de gühere (inci) benzetilmiştir. Sıralı olarak baktığımızda da "şî'r-i Bâkî-zâhid" ve "güher-nâdân" sözleri arasında tenasüp galiba yoktur! Yani lef ve neşir öbeklerinde ayrı ayrı da mukabil sözler arsında da herhangi bir tenasüp ilişkisi yoktur.

Son zamanlarda yazılan bazı kitaplarda benzer tanımların ifrata vardığını görüyoruz. Muhtemelen -yukarıda tartıştığımız- tenasübü lef ve neşir öbeklerinde ayrı ayrı mı yoksa her iki öbekteki mukabil sözlerde mi aranması gerektiği hususu bütünüyle karıştırılmış, bu ilişkinin mukabil sözler (kelimeler) arasında olduğu dahi ifade edilmiştir. Mesela Orhan Kaplan şöyle diyor (Kaya vd. 2018: 270): "*Leff ü neşrde birbiriyle ilgili olan kelimeler tenasüp ilişkisi içindedir. Bir diğer ifadeyle leff ü neşr içinde söz simetrisi bulunan tenâsübdür denilebilir.*"

Yazarın leff ü neşre kendi verdiği açıklamalı örneğe bakalım:

Mushafta kadd ü zülf ü dehânın mı gördü kim

²⁰ Bu kitaptaki örneklerden hemen bu beytin ardından gelen Ziya Paşa'ya ait iki beytin de leff ü neşirle alakası yoktur.

Dil tıflı okuduğu elif lâm mîmdir²¹

Yazar burada kadd-elif, zülf-lâm, dehân-mîm kelimelerini “birbiriyle ilgili kelimeler” olarak göstermektedir ki doğrudur. Ancak bu ilgili kelimeler arasındaki ilgi tenasüp değil “teşabüh” yani benzeşme/benzerlik ilgisidir. Tenasüp ancak lef öbeğindeki “kadd, zülf, dehân” (sevgilinin güzellik unsurları olması hasebiyle) ve neşir öbeğindeki “elif, lâm, mîm” (Arap alfabesinin harfleri olması hasebiyle) arasında ayrı ayrı söz konusu olabilir. Dolayısıyla “birbiriyle ilgili kelimeler arasında” bir tenasüp ilişkisi söz konusu değildir.

Tenasüp ilişkisiyle ilgili nihai olarak şunu söyleyebiliriz: Tenasüpte kelimeler- arasındaki ilişki ıstılâhî (terimsel) iken leff ü neşirde “müşâbehet” (benzerlik), “teâdî” (çağrışım) ve aidiyet ilişkisi söz konusudur. Leff ü neşir sanatının en başta teşbîh ve telmîh olmak üzere - bir kısmı yukarıda muhtelif kitaplardan aktarılan- diğer bazı sanatlarla yakın ilgisi ve iç içeliği elbette söz konusudur. Ancak sözler arasındaki mütakabiliyet ilişkisi bakımından tenasüp leff ü neşre en uzak sanatlardandır.

Lef ve neşir öbeklerindeki mukabil sözler arasında hangi alâkanın olması gerektiğini defalarca yazdık; daha çok hangi sanatlarla birlikte görüldüğünü de maddeler hâlinde izah ederek tekrarlayalım:

1. Benzeşme (teşabüh) alâkası: En çok teşbîh ve istiâre sanatlarıyla yapılır.
2. Çağrışım (tedai) alâkası: En çok telmîh ve irsâl-i mesel sanatlarıyla yapılır.
3. Aitlik (aidiyet) alâkası: En çok mecâz-ı mürsel, istiâre ve mübâlağa sanatlarıyla yapılır.

²¹ Bu beyitten hareketle konumuzla doğrudan ilgili olmayan ama önemseydiğimiz için dikkat çekmek istediğimiz bir hususu da belirtmekte yarar var. Bu beyitte “Mushafda, dehânun, gördi, okuduğu, mîmdür” olması gereken “Mushafta, dehânın, gördü, okuduğu, mîmdir” imlaları dikkatli gözlerden kaçmamıştır. Bunun sebebi, alıntının Ahmed Paşa Divanı’nın merhum Tarlan’ın sağlığında kendi bastırıldığı neşrinden değil sonradan bir yayınevinde vulgarize edilerek basılan neşrinden alınmış olmasıdır. Bir divanın bilimsel neşri ortadayken popüler yayınlarını akademik çalışmalarda kullanmak doğru bir tarz değildir.

Bununla birlikte leff ü neşrin herhangi bir edebî sanatla birlikte yapılması gerektiği gibi bir mecburiyetin söz konusu olmadığını da ifade edelim.

Leff ü neşirde mukabil sözler arasında alâkanın ne tür sözler arasında olamayacağını da yazalım²²:

1. Tenasüp alâkası olamaz: Gül-gülzâr, ebr-dîde, gül-lâle, serv-ar'ar, mey-sâkî, belâgat-fesâhat vb. mukabil olamaz.

2. Eş anlamlılık alâkası olamaz: Derd-belâ, gülşen-gülistân, çemen-bostân, yâr-dûst, sûfi-nâsîh, nazm-şîir vb. mukabil olamaz.

3. Yakın anlamlılık alâkası olamaz: Defter-dîvân, zamân-rûzgâr, mey-arak, miğfer-zırh, rakîb-ağyâr vb. mukabil olamaz.

4. Zıt anlamlılık alâkası olamaz: Yâr-ağyâr, ser-pâ, nîk-bed, bârid-yâbis, pîr-bernâ, saht-nerm vb. sözler de leff ü neşirde mütekabil lafızlar olamaz.

3. Leff ü Neşir-Taksîm Meselesi

Leff ü neşirde mukabil sözler arasındaki alâkanın açıkça belirtilmeyip bunun okuyucunun idrakine teslim edilmesi gerektiği, başka bir deyişle bu ilgiyi okurun bulması konusu, Arap belâgatine dair kitapların hepsinde, Türkçe kitapların ise bir kısmında bir ön şart olarak ortaya konmuştur. Dört başı mamur ve anlaşılır olması hasebiyle Bilgegil'in (1980: 290) tanımını hatırlayalım: "...tafsil veyâ icmâl yoluyla birden ziyâde lafzı zikrettikten sonra, -merci tâyînini dinleyici veyâ okuyucuya bırakarak- bu lafızlardan her biriyle ilgili olan diğer lafızları sıralamaktır." Bilgegil gibi klasik belâgat ekolünü takip eden Saraç daha sade bir dille aynı ön şartı "Leff ü neşri meydana getiren ve aralarında ilişki bulunan bu iki sıradaki unsurların hangisinin hangisiyle ilişkili olduğu belirtilmez ve bunun tespiti muhataba bırakılır." cümleleriyle, keza Ali Bulut da (2015: 280) "İlk bölümde yer alan öğelerin ikinci bölümdeki unsurlardan hangisine ait olduğu açıkça belirtilmez, bunları tayin etme işi okuyucuya bırakılır." şeklinde izah eder.

²² Yapılmaması gerektiğini ifade ettiğimiz bu alâkalar kimi kitaplarda gördüğümüz leff ü neşir örneklerinden (!) mülhemdir.

Belki “ayrıntı” gibi görülebilecek bu özellik, buna dikkat edilmediği takdirde leff ü neşrin “taksîm” sanatıyla karıştırılması riskini doğurur. Nitekim leff ü neşirde “okuyucunun anlayışına emanet edilen” mukabil sözler arasındaki ilgi taksîm sanatında “işte, şu, bu, o, biri... biri..., biri.. öbürü...” gibi yerine göre sıfat, zarf veya zamir türünden kelimelerle belirlenir ki zaten leff ü neşirle taksîm arasındaki biricik fark da budur. Dikkat edilmediği takdirde taksîm ile karıştırma gibi mühim ve çok yakın bir tehlike söz konusudur. Tâhirü'l-Mevlevî'den başlamak üzere Bilgegil, Külekçi, Saraç ve Bulut da bu hususa dikkat çekerler. Bu husus bizim eski belâgat kitaplarının birçoğu da dâhil olmak üzere ihmal edildiği için pek çok kitapta aslında taksîm yapılmış beyitler leff ü neşir örneği olarak aktarılmıştır. Böyle olmakla birlikte bu hususa dikkat edilmesi uyarısını yapan kimi çalışmalarda da aslında taksîm olan bazı beyitlerin leff ü neşir örneği olarak takdim edildiğini müşahade edebiliyoruz. Mesela M. A. Yekta Saraç'ın aktardığı Emrî'nin;

Sûfî ne sorar meygedenün âb u hevâsın

Hızr âbı **biri birisi** enfâs-ı Mesîhâ

beytinde “biri” ve “birisi” nitelemeleriyle müphemiyet giderilmiş, “âb” ile “Hızr” ve “hevâ” ile “Mesîhâ” arasındaki ilişki tescillenmiştir; dolayısıyla leff ü neşir değil taksîm söz konusudur. Keza aynı uyarıyı yapan Numan Külekçi'nin başka kitaplarda da leff ü neşir olarak gösterilen aşağıdaki ilk örneği de aynı sebepten leff ü neşir değil taksîmdir:

Yanağın u dudağın u teninle sûretin olmuş

Biri rengin **biri** şîrîn **biri** nâzûk **biri** ra'nâ (Ahmedî)

Leff ü neşir sanatında mukabil sözler arasındaki ilişkinin açıkça belirtilmeyip anlayışına güvenilerek okuyucuya bırakılması konusu, bu şarttan bahsedilen kitapların bazılarında taksîm sanatından ayırma amacı söz edilmeden başka sebeplerle ifade edilir. Mesela *Ma'lûmât-ı Edebiyye* müellifleri (Köprülüzâde -Ş. Süleymân 1306: 286), “Bu sanat, kâri'e keşfedilecek bir şey bıraktığı cihetle kâri' veyâ sâmi'in zevk-i keşfini okşadığı gibi tertîbden husûle gelecek âhenk dolayısıyla da sâmi'ayı okşar.” derler. Yani onlara göre leff ü neşrin, bu özelliğiyle okuyucuya veya dinleyene keşfedilecek bir şeyler bıraktığı için keşif zevkini okşayan bir tarafı vardır.

Ama bu belirsizlik anlaşılmağı dönüştüğü takdirde keşif zevkini ve güzelliği ortadan kaldırı (Köprülüzâde-Ş. Süleymân 1306: 289).

Leff ü neşirde, keşfi dinleyicinin/okuyucunun bilgi, görgü ve zevk-i selimine bırakılan belirsizlik aslında bu sanatın estetik bakımından taksîm sanatına üstünlüğünün de ifadesidir. Zira yer tayini yapılmayan, yani lef öbeğindeki sözlerin neşirdekilere aidiyetinin çözümü kolay bir muamma gibi okuyucunun idrakine bırakılması, bir yandan zihni zorlarken, bir yandan da manayı bütünleyici (itmâm) ve sağlamlaştırıcı (ihkâm) bir görev de üstlenir.

4. Leff ü Neşrin İki Ayı Mısrada Olması Meselesi

4.1. Tek mısrada yapılan leff ü neşir

Leff ü neşrin bir beytin -yahut bendin- iki ayrı mısraında olması gerektiğine dair hususiyle Arap belâgat kitapları olmak üzere eski kitaplarda bir bilgi, not hatta ima dahi yoktur. Esasında bize bu makaleyi yazdıran şey de başlıkta “yaygın yanlış” şeklinde ifadesini bulan bu meseledir.

Çalışmamızda değerlendirdiğimiz 50 civarındaki kitapta geçen tanımlar incelendiğinde bunun tarihî seyri de kolaylıkla takip edilebilir. Arap harfli Türkçe eserler içinde sadece *Zînetü'l-kelâm*'da leff ü neşrin iki mısrada yapılan bir sanat olduğu anlamı çıkarılabilir: “*Bir cümlede veyâ mısra'da bulunan elfâz mukâbili olan diğer cümle veyâ mısra'daki tekâbü'l-i ma'neviyye ile mutâbık olup maksûdu tahsîl ve ifâdeyi tekmîl etmektir.* (Ali Nazîf 1306: 28)” Ali Cânib de leff ü neşrin tanımında “birinci mısra, ikinci mısra” sözü etmemekle beraber verdiği örnek beyitler ve özellikle bu beyitlerdeki açıklamaları beytin ilk ve ikinci mısralarında yer alan mukabil kelimeler üzerinedir. Bunlar dışında 20 civarındaki Arap harfli kitapta iki mısra vurgusu lafız olarak da ima olarak da yoktur.

Bu sanat, Cumhuriyet döneminde yazılan eserlerde de belli bir döneme kadar klasik eserlerdeki tarzda anlatılmıştır. Mesela Tahir Olgun, İsmail Habib, Mehmed Karaca ve Kaya Bilgegil'in eserlerinde leff ü neşrin bir beytin ilk ve ikinci mısraındaki kelimeler arasında yapılan bir sanat olduğuna dair söz bulunmaz. Bu husus, son zamanlarda yazılan

kitaplarda gündeme gelmeye başlamış, sonra da adeta genel kabul görmüş ve bir kurala dönüşmüştür. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu yaygın yanlışın fitili Cem Dilçin'in *Türk Şiir Bilgisi* adlı çalışmasıyla ateşlenmiştir. Dilçin'e göre (1983: 437) leff ü neşir "Genellikle bir beyit içinde, **birinci dizede** en az iki şeyi söyleyip, **ikinci dizede** bunlarla ilgili benzerlik ve karşılıkları vermektir."

Biz merhum hocamızın bunun bir "şart" yahut "gerekliklik" olmadığını bildiğinden eminiz. Eminliğimiz duygusal bir sebepten değil bizatihi tanımın kendisinden kaynaklanmaktadır. Zira Dilçin'in tanım cümlesine "Genellikle..." ibaresiyle başlaması aslında bunun bir şart olmadığını vurgulamak içindir. Ne var ki bu hususta bir açıklama yapmamış olmasıyla birlikte verdiği örneklerde lef ve neşir öbeklerinin hep iki mısradan yer alması, sonraki yazılacak kitapların birçoğunda bunun bir kural gibi vaz' edilmesine yol açmıştır.

Eski kitaplarda -çok da bariz olmayan biri dışında- zaten böyle bir vurgunun yer almadığından söz etmiştik. Cumhuriyet döneminde kaleme alınan ve yukarıda hepsindeki leff ü neşir tanımını ayrı ayrı naklettığımız kitaplarda bu meselenin nasıl görüldüğünün tebellür edebilmesi için kronolojik tablo hâlinde gösterelim:

Leff ü neşrin bir beytin iki mısraında/dizesinde yapıldığını söyleyenler	İki ayrı mısradan söz etmeyenler
Cem Dilçin, <i>Türk Şiir Bilgisi</i> , (1983)	Tahir Olgun, <i>Edebiyat Lugati</i> (1935, 1973)
Emin Özdemir, <i>Örneklili Açıklamalı Edebiyat Bilgileri Sözlüğü</i> (1990)	İsmail Habib, <i>Edebiyat Bilgileri</i> (1942)
Numan Külekçi, <i>Açıklamalar ve Örneklere Edebî Sanatlar</i> (1999)	Mustafa Nihat Özön, <i>Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü</i> (1954)
Hasan Aktaş, <i>Klasik Türk Şiirinde Edebî Sanatlar</i> (2004?)	Mehmed Karaca, <i>İzahlı Edebî Sanatlar Antolojisi</i> (1960)
Vedat Ali Tok, <i>Açıklamalar ve Örneklere Edebî Sanatlar Ansiklopedisi</i> (2005)	M. Kaya Bilgegil, <i>Edebiyat Bilgi ve Teorileri I -Belâgat-</i> (1980)
Menderes Coşkun, <i>Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar</i> (2007)	Rıfkı Yazıcı, <i>Örneklere Edebî Sanatlar</i> (1967)
Muhsin Macit, Uğur Soldan <i>Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı</i> (2008)	Tahir Üzgör, <i>Edebiyat Bilgileri</i> (1983)

Halil Sercan Koşık, <i>Söz ve Sihir Arasında Edebî Sanatlar</i> (2015)	İskender Pala, <i>Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü</i> (1989)
Orhan Kaplan, <i>Klasik Türk Edebiyatı Temel Bilgiler</i> (2018)	İsa Kocakaplan, <i>Açıklamalı Edebî Sanatlar</i> (1992)
Özer Şenödeyici, <i>Eski Türk Edebiyatı Alıştırma Kitabı (Edebî Sanatlar ve Şiir Tahlili)</i> (2019)	M. A. Yekta Saraç, <i>Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat</i> (2001)
	Ahmet Mermer, Neslihan Koç Keskin, <i>Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü</i> (2005)
	Ali Bulut, <i>Belâgat Terimleri Sözlüğü</i> (2015)
	Mücahit Kaçar, <i>Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu</i> (2016)

Tabloda görüldüğü gibi Dilçin’in eserini yazdığı 1983 yılından sonra yazılan kitapların çoğu, bu sanatın bir beytin iki mısraındaki sözler arasında yapılmasını kabul etmişler ve bütün örneklerini de o doğrultuda vermişlerdir.

Öncelikle sadece leff ü neşir konusunda değil bütün edebî sanatlara ve onların alt türlerine dair şu noktada birleşelim: Hiçbir edebî sanat nazma özgü değildir. Zira Arap belâgatının ilk kurucuları aynı zamanda müfessirdirler ve eserlerini edebî eserleri açıklamak yahut şiirleri şerh etmek için değil Kur’ân’ın îcâzını bütün tafsilatıyla birlikte tespit ve keşfetmek gayesiyle kaleme almışlardır. Yani Kur’ân-ı Kerim’i anlamak ve açıklamak (tefsir) için ortaya konan bütün belâgat kaideleri ve bunun hususiyle meânî ve bedî’ bölümlerinde bulunan edebî sanatların ilk örnekleri Kur’ân’dan alınarak vaz’ edilmiştir. Kur’ân da manzum olmadığına göre kimi edebî sanatlar için kullanılan “nazma özgüdür” sözü yanlış, “nazımda da nesirde de kullanılır” sözü malumu ilamdan öte manası bulunmadığından abestir. Hâl böyle olunca “Bir beytin...”, “Bir beyitte...” “Şiirde...” vb. ibarelerle başlayan tanımlar -sadece bu sebepten bile- bâtıldır. Leff ü neşrin nesir örneklerine, bu sanata belli bir yer ayıran hemen bütün eserlerde rastlamak mümkündür. Biz de bir örnek verelim: “Şairlere, yazarlara, ressamlara gereken değeri vermeden şiirin, romanın ve resmin gelişmesini nasıl bekleyebiliriz?”

Nesir meselesini, oradan tek mısra üzerinde yapılan leff ü neşirlerin de caizliğine geçiş için girizgâh olarak değerlendirmek de mümkündür. Arap harfli Türkçe belâgat, edebiyat nazariyesi ve edebiyat lügati yahut

ders kitabı mahiyetindeki kitaplarda ya örnek çok az verilmiş ya da Arapça ve/veya Farsça örneklerle yetinilmiştir. Zaten o devirde böyle bir “mesele” olmadığı anlaşılıyor. Mesela mürettep ve müşevveşe birer örneğin verildiği *Mîzânü’l-belâga*’daki mürettep leff ü neşir örneği şudur (Mîrdûhizâde Abdurrahmân Süreyyâ1303: 370):

Her²³ mevkî’e nisbet gerek ef’âlde Nâbî

A’dâ (1) ile ahhâba (2) nazar tîr (1) ü kemân (2) ol

Bu beyitte Nâbî kendisine seslenerek; “Nâbî! Her yere uygun davranışlar (göstermek) gerekir. Düşmanla dosta ok ile yay gibi ol.” diyor. Ok ve yay istiaresiyle düşmanlara ok gibi dik ve sert, dostlara karşı ise yay gibi esnek ve müsamahalı olmak gerektiğini ifade ediyor ki bu durumda “a’dâ-tîr” ve “ahhâb-kemân” mukabil sözlerdir²⁴ ve tek mısra üzerinde yapılmış bir mürettep leff ü neşir söz konusudur. Ancak yazar bunun tek mısra üzerinde yapıldığını kaydetmeye gerek duymamıştır.

Yukarıda Tahir Olgun’un leff ü neşir tanımını aktarmıştık. Olgun’un (1973: 92) bu sanat için verdiği örnek, alışılanın, daha doğrusu çoğu kitaplarda -Latin harfli kitapların hemen hepsinde- gördüğümüz örneklerin aksine bir beyitten değil kıt’adan alınmıştır. Olgun’un kendi yazmış olduğu bahis konusu kıt’a ve izahı şöyledir:

“Bir tabîî levha-i garrâda görmek isteyen

Şâirâne hüsn (1) ile aşkın (2) niyâz (1) u nâzını (2)²⁵

Dille dildârın temâşâ eylesin mehtâbda

Nazra-i âmâlini çeşm-i tegâfûl-sâzını

kıt’asının birinci beytinde gayr-ı mürettep bir leffü neşir vardır. Çünkü evvelâ “hüsn ü aşk” zikredilmiş, sonra niyâz u nâz irad olunmuştur. Maksat aşkın niyâzı ve hüsnün nâzıdır. Eğer şair

Şâirâne aşk (1) ile hüsnün (2) niyâz (1) u nâzını (2)

²³ Her kelimesi, baskıda sehven ج imlasiyla çıkmıştır.

²⁴ İkinci mısraı farklı bir bakış açısıyla “Düşmana kendi kaypaklığı kallesliğine uygun olarak yay gibi eğri; dosta da kendi doğruluğu, dürüstlüğüne uygun olarak ok gibi doğru olmak gerekir.” şeklinde yorumlamak da mümkündür. Bu durumda müşevveş leff ü neşir örneği olacaktır. Öyle de olsa tek mısra üzerinde yapılan bir leff ü neşir olduğu gerçeği değişmez.

²⁵ **Koyu** ve *italik* dizilimler ve ayrıca içindeki numaralar daha iyi anlaşılması için tarafımızdan eklenmiştir.

*demış olsaydı müretteb leff ü neşr olurdu.*²⁶

Burada da leff ü neşri oluşturan unsurlar alışageldiğimiz gibi bir beyitte değil tek bir mısra da toplanmıştır. Ancak ifade ettiğimiz gibi o vakitler henüz “Bir beytin ilk dizesinde...” diye başlayan tanımlar icat edilmediğinden Olgun, nâm-ı diğer Tâhirü'l-Mevlevî “tek mısra” vurgusuna gerek duymamıştır. Keşke hatırlatsaydı...

İsmail Habib (1940: 378) de Nedîm'den şu ilginç örneği veriyor:

Anan (1) atan (2) senin var ise **mihr (1)** ü **mâhtır (2)** cânâ

Ki bir bakışta **mihre (1)** bir bakışta **mâha (2)** benzersin

İsmail Habib bu beyte dair sadece “Güneşle ay'ı ana ve baba ile karşılıyor.”²⁷ demekle yetiniyor. Bizim bu beyte “ilginç” dememiz şundandır: Eklediğimiz işaret ve numaralardan anlaşılacağı gibi Nedîm burada mihr ve mâh kelimelerini hem ilk hem ikinci mısra da kullanarak biri tek mısra üzerinde, diğeri iki mısra da olmak üzere aynı sözlerle iki leff ü neşir birden yapmıştır.

Menderes Coşkun (2007: 147) her ne kadar leff ü neşri “Bir ifade veya mısra da zikredilen en az iki kavramın her biriyle ilgili olarak bir sonraki ifade veya mısra da kullanılması.” diye tarif ederek iki mısra vurgusu yapsa da düştüğü şu dipnot önemlidir: “Şair bazen birbiriyle tenasüplü kelimeleri bir mısra içinde paralel bir şekilde kullanabilir. Mesela Necâtî'nin aşağıdaki beytinde ikinci mısra da kad (boy) ve zülf (saç)e karşılık olarak doğru ve eğri kelimeleri kullanılmıştır ve şair bunu sanat kastıyla yapmıştır:

Kaşun sevdâsına zâhid makâm idindi mihrâbı

Kad ü zülfün hayâliyle olur geh toğrı geh eğri (Necâtî)”

Yazımızın başında tanıttığımız yüksek lisans tezlerinden birinde (Ayar 2015: 9) “Leff ü neşr, genellikle beyitte yer alan iki mısra arasında yapılan bir sanat olmasına rağmen beytin tek bir mısrasında da yer alabilir.” değerlendirmesi bulunmakla birlikte buna Nef'î'nin;

Gözi mey-hâne-i nâz u kaşı mihrâb-ı niyâz

Yaraşur her ne kadar itse niyâz ehline nâz

²⁶ Benzer bir beyit de *Bâkî Dîvânı*'nda vardır:

Birbirinden ne aceb hiç cüdâ olmazlar

Bilmezin âşık u ma'sûk mudur nâz u niyâz

²⁷ Türk mitolojisine göre güneş “ata”, ay ise “ana”dır. Konu hakkında bk. Ögel 1993: 22, 66-67; Dilekçi 2014: 29, 124.

ve Ahmed Paşa'nın;

Kad kıyâmet gamze âfet zülf fitne hat belâ

Âh kim ben hüsnünün bunca belâsın bilmedim

beyitlerinin örnek verilmesi bu tez çalışmasında tespit edilen diğer örneklerin ne derece sağlıklı olduğunu da tartışmaya açmaktadır. Zira leff ü neşir olduğu iddia edilen her iki beytin de ilk mısralarında sadece sıralanmış teşbîh-i belîğler mevcuttur. Leff ü neşir ve teşbîh-i belîğ sanatı aynı sözlerde söz konusu olabilir ama bu şekilde değil. Leff ü neşirde lef öbeğini teşkil eden kelimelerle neşir öbeğini teşkil eden kelimeler birbirine karışmaz. Nef'ideki ilk mısra "**Gözi** vü kaşı mey-hâne-i **nâz** u mihrâb-ı *niyâz*", Ahmed Paşa'nunki de "**Kad gamze zülf hâl kıyâmet âfet fitne belâ**" şeklinde dizilmiş olsaydı gerçekten de tek mısradaki yapılmış birer mürettep leff ü neşir örneği olurdu. Nitekim bu tezin ilerleyen bölümlerinde tek mısradaki yapılan leff ü neşri ifade için "yatay leff ü neşir" başlığı altında değerlendirilen beyitlerin çoğu da leff ü neşir değildir.

Leff ü neşrin tek mısradaki yapılabileceğine son örnek ise Mücahit Kaçar tarafından verilmiştir. Kaçar'ın (2016: 470) değerlendirmesini aynen aktaralım:

"Fitne vü sihr ü füsûn ile gözüün zülfün lebûñ

Göñli meftûn âklî vâlih cânı medhûş eylemiş

'Gözlerin, saçın ve dudağın, fitne, sihir ve büyü yaparak benim gönlümü tutkun, aklımı şaşkın ve canımı ürkek bir hâle getirdi.' *Dîvan şiiirinde sevgilinin gözüne, saçına ve dudağına yüklenen anlamları özetleyen bu beyitte, öncelikle mısra düzeyinde bir mürettep leff ü neşir örneği bulunmaktadır. (...)*" Beyitteki anlam ilgilerini açıkladıktan sonra ayrıca ikinci leff ü neşrin de ilk ve ikinci mısradaki yapıldığını kaydeder ki Kaçar'ın sözlerini aynı beyit üzerinde işaret ve sayılarla şöyle açabiliriz:

Fitne (1) vü **sihr (2)** ü **füsûn (3)** ile **gözün (1)** **zülfün (2)** **lebûñ (3)**

Göñli meftûn 'aklı vâlih cânı medhûş eylemiş

Tek mısradaki yapılan leff ü neşir bizim edebiyatımızın bidayetinden beri var olduğu ve şairlerin bunları -tesadüfen denk gelme şeklinde değil- bilinçli ve sanat ortaya koymak gayesiyle yaptıkları pek çok misalle sabittir. Aşağıdaki örnekler elimizdeki malzemenin çok cüz'î bir kısmıdır. Hem **koyu**, *italik* ve altı çizili dizilimlerden hem numaraların takibinden

anlaşılacağı üzere bazıları mürettep, bazıları müşevveş leff ü neşir örneğidir.

Tek mısradaki *mürettep leff ü neşir* örnekleri:

Saçı tek gussam uzandı vü 'ömrüm olsa nolaydı

Ağız (1) ile *bili (2)* gibi olunca **hîç (1)** ü *ince (2)* ben (Kadı Burhaneddin)

Tâ **boyun (1)** ile *bîyun (2)* **serv (1)** ü *semen (2)* olmuştur

Uş eşk-i revânımdan çevrem çemen olmuştur (Şeyhî)

Miyânun rişte-i cân mı gümüş âyîne mi sînen

Binâgûşunla (1) *mengûşun (2)* **gül (1)** ile *jâledir (2)* gûyâ (Bâkî)

Bülbül-i gam-zedeem bâg u bahârum sensin

Dehen (1) ü *kadd (2)* ü ruhun (3) **gonce (1)** vü *serv (2)* ü semenüm (3) (Fuzûlî)

Bir bâğdır cemâli ki gül-bergi rûy-ı âl

Şeb-bûyî hâlî **sünbül (1)** ü *leylâkı (2)* **zülf (1)** ü *hat (2)* (Nedîm)

Tek mısradaki *müşevveş leff ü neşir* örnekleri:

yüzüñ (1) üsünde *saçuñ (2)* hem-çün *şeb (2)*-ender-**rûzdur (1)**

ğamzeñ oğları nigârâ nâvek-i dil-dûzdur (Kadı Burhaneddin)

Müşkîn saçundan bir kere boynuma tak kim müdde'î

Görsün '**abîr (1)** ü müşkden (2) *zencîr (2)* ile **gül (1)** nicedür (Şeyhî)

Ruh (1) u *zülfünde (2)* berâber görünür çün *şeb (2)* ü **rûz (1)**²⁸

Vechi var hüsn-i dil-efrûzına nevrûz disem (İbni Kemal)

Siyeh **zülfeynüni (1)** *sihr (2)* ile *çeşmün (2)* gösterür **su'bân (1)**

Ruhunda hâlün âteşler saçar ol 'ayn-ı câdûdur (Bâkî)

Çün **mihr (1)** ü *kamer (2)* *sîne (2)* vü **ruhsâr (1)** güşûde

Düş etmesin ol şuhu Hudâ çeşm-i hasûde (Nedîm)

²⁸ Bu beyitte aynı zamanda icmâlî leff ü neşir yapıldığından yukarıda bahsetmiştik.

Aşağıdaki beyitte ise Kemal Paşazâde ilginç bir şekilde leff ü neşri hem tek mısra hem iki mısra üzerinde yaparak daha farklı bir örnek ortaya koymuştur:

Zülfinüñ (1) târı ki *ruhsâr*uñda (2) olmuş pîç pîç

Mâr (1) ola mı *lâlezâr* (2) üstinde ya *nâr* (2) üzre **kıl** (1) (İbni Kemal)

İlk mısradaki **zûlf** (1) ile ikinci mısradaki **mâr** (yılan) (1), ilk mısradaki *ruhsâr* (yanak) (2) ile ikinci mısradaki *lâlezâr* (2) arasında mürettep leff ü neşir;

İkinci mısrada sıralı **mâr** (1) ile **kıl** (1), *lâlezâr* (2) ile *nâr* (2) arasında ise müşevveş leff ü neşir vardır.

Daha ilginç bir leff ü neşir örneği... Yine İbni Kemal'in şu beytinde ikisi tek mısrada üçü iki mısrada olmak üzere beş leff ü neşir iç içedir:

Zülfüñ *yüzünde* **leyl** ü *nehâr*ı üleşdürüp

Hattuñ *hadüñde* **zulmeti** cem' itdi *nûr* ile (İbni Kemal)

Her iki mısrasında tek mısra üzerinde yapılmış birer leff ü neşir örneği olduktan başka ilk ve ikinci mısralardaki zûlf-zulmet ile yüz-nûr kelimeleri arasında da leff ü neşir yapılmıştır:

İlk: **zûlf-leyl** ve *yüz-nehâr* arasında (tek mısrada mürettep leff ü neşir)

İkinci: **hatt-zulmet** ve *had-nûr* arasında (tek mısrada mürettep leff ü neşir)

Üçüncü: **zûlf-zulmet** ve *yüz-nûr* arasında (iki mısrada mürettep leff ü neşir)

Dördüncü: **leyl-zulmet** ve *nehâr-nûr* arasında (iki mısrada mürettep leff ü neşir)

Beşinci: **leyl-hatt** ve *nehâr-had* arasında (iki mısrada mürettep leff ü neşir)

Buraya kadar yapılan açıklamalar ve verilen örneklerle "Bir beytin ilk mısrasında/dizesinde..." diye başlayan leff ü neşir tariflerinin hatalı olduğu vuzuha kavuşmuş oldu. Kaldı ki bu şekilde bir tanımlama, Kadı Burhâneddîn'in aşağıdaki tuyuğunda olduğu gibi yine iki mısrada yapılan ama beyitler hâlinde yazılmayan nazım şekillerindeki leff ü neşirleri de tanımın dışına iter:

serv kaddun ile çendân olmaya

gül ho yüzün gibi handân olmaya
la'l (1) ile *incü* (2) durur şol ola mı
 buncılayın **leb** (1) ü *dendân* (2) olmaya

4.2. İkiden fazla mısra da yapılan leff ü neşir

Leff ü neşrin bir beyit ya da tek mısra dışında, bendler hâlinde yazılan manzumelerde ikiden çok mısraa yayılmış örnekleri de vardır. Özellikle eski kitaplarda bu tür örneklerle sık rastlıyoruz. Mesela Menemenlizâde Tâhir (1314: 125) dört mısraa yayılmış bir leff ü neşir örneği olarak şu kıt'ayı veriyor²⁹:

Nevk-i **kalem**indedir (1) hemîşe
*Hâk-i kadem*indedir (2) demâdem

İ'câz-ı (1) kefi Kelîm-i 'İmrân
Âsâr-ı dem-i Mesîh-i (2) Meryem (Hâletî)

Muhyiddîn de (1335: 208) *Yeni Edebiyât* adlı eserinde Tevfîk Fikret'ten şu mısraları mürettep leff ü neşre misal gösterir³⁰:

Bunu şi'rim de gösterir belki
 Ben hakîkatten ihtirâz ederim
Âsumân fûshat-ı kebûduyla
Deniz emvât-ı pür-sürûduyla
Gece esrâr-ı bî-hudûduyla
 Beni terhîb eder o **fûshat**tan

²⁹ Kıt'alar her ne kadar şeklen beyitler hâlinde yazılsa da beyitlerin manen birbirlerini takip ettikleri için dört mısralık bir bütün gibi düşünmek gerektiğini gözden uzak tutmamak gerekir.

³⁰ Bu mısralarda Tevfîk Fikret gerçekten leff ü neşir düşünmüş müydü, bilmiyoruz. Bu önemli bir sorudur zira leff ü neşir kendiliğinden, ruhun dalgalanmasıyla oluşan bir sanat değil, kelimelerin metin içindeki yerleri, dizileri dolayısıyla hesapla kitapla olan "aklı" bir sanattır; tabiatı gereği öyle olmak zorundadır. Fikret eğer burada leff ü neşri bilerek yapmışsa hem güzel yapmamış hem de doğru yapmamıştır. Güzel olmamıştır, çünkü şiire kazandırdığı bir şey yoktur. Doğru olmamıştır, çünkü **âsumâna** mukabil olarak kullandığı **fûshat** kelimesi "*âsumân*"ın yanında zaten "*fûshat-ı kebûd*" (mavi genişlik) özelliğiyle bulunuyor. Keza -yazara göre- *gecenin* mukabili söz *zılâl-ı hâmuştur* (suskun gölge). Bu makuldür ancak "*leylin zılâl-ı hâmuştur*" (*gecenin* suskun gölgesi) tamlamasıyla açıkça "*gece*"ye aidiyeti açıkça belirtildiği için leff ü neşir olmaktan çıkar, "taksim" olur.

Sıkılır sanki rûh-ı pür-hazerim
 Sanki *her dalga* bir lisânla bana
 Haykırır nâ-şenîde bir ma'nâ
 Sanki leylin zılâl-ı hâmûşu
 Cânlanır pîş-i irtibâmda

Bu mısralar dipnotta ifade ettiğimiz gibi leff ü neşrin güzel ve hatta şeklen doğru bir örneği değilse de -doğrusu Fikret'in bu mısraları leff ü neşir kastıyla yazdığından da emin değiliz- bu sanatın sadece beyitlerde kullanılmaya mahsus olmadığını göstermek için buraya nakletmek istedik.

5. Leff ü Neşir mi, Neşir ü Leff mi?

Yukarıdan beri gerek bizden sadır olan gerekse başka kaynaklardan aktardığımız türlü açıklama, değerlendirme ve yorumlamalarda leff ü neşri oluşturan sözlerin ilk bulunduğu yere "lef", mukabil sözlerin bulunduğu ikinci yere de neşir (neşr) dendiği malumdur. Bunu kimi zaman "bölüm", "kısım", çoğu kere de "öbek" kelimesiyle birlikte "lef öbeği", "neşir öbeği" şeklinde kullandık. Zira öteden beri gelen genel kabul bu yöndedir. Ne var ki bu hususta da iki temel problem varittir. İlk problem "isimlendirme", diğeri lef ve neşir öbeklerini oluşturan kelimeleri tatbikatta gerçekten "leff" (dürme, toplama) ve "neşir" (yayma, açma) görevinde olup olmadıkları, diğer bir ifadeyle bu terimlerin yerinde kullanılıp kullanılmadığı hususundadır.

Özellikle Arap harfli Türkçe bazı kitaplarda leff ü neşir sanatının tarifinde dikkat çekici bir ayrıntı göze çarpmaktadır. Mesela *Mecâmî'ü'l-edeb* müellifinin tanımını hatırlayalım (Mehmed Rif'at 1308: 351): "*Bir fıkra da elfâz-ı müte'addide neşrettikten sonra ta'yîn-i merci' etmeksizin karâ'in-i lafziyye vü ma'neviyye ile sâmi'in intikâline delâlet edecek sûrette elfâz-ı mütekâbile leffetmektir.*" Mehmed Rif'at genel kabulün rağmına ortaya koyduğu bu terim tercihlerine o kadar bilinçli ve ısrarlıdır ki leff ü neşir-i mürettebi tarif ederken de aynı tarzını sürdürür: "*Elfâz-ı menşûrenin ("neşir" edilen sözlerin) mütelâyimi olan elfâz-ı melfûfe ("leff" edilen sözler) ol menşûrenin sırasıyla leff olunmaktır. Ya'nî birinci olarak neşrolunan lafza leffolacak lafzın fıkra-i âhirde birinci ve ikinci olarak olarak neşir olunan lafza leffolacak lafzın fıkra-i âhiri ikinci ve hâ kezâ böylece sırasıyla olmasıdır.*"

Açıķça görüldüğü gibi Mehmed Rif'at'a göre leff ü neşri oluşturan söz öbeklerinden ilki "neşredilmekte", bunlara karşılık olan lafızlar ise "leffedilmekte"dir. Bu tanım, her şeyden önce sanatın adına taban tabana zıt düşmektedir. Ne var ki müellif bu farklı ve -tespit ettiğimiz kadarıyla- ilk defa kendisinin ortaya attığı bu tezada dair bir yorum yapmamakta, verdiği örneklerde de açıklamasını teyit edici bir gayreti gözlenmemektedir. Mesela onun mürettep leff ü neşre verdiği örnek şudur:

Meşk eyledi **pervâne** (1) vü *şem'* (2) ü göl-i sad-berg (3)

Yanmağı (1) *yakılmağı* (2) yaka yırtmağı (3) benden (Kâzım Paşa)

Bize göre ilk mısradaki "toplanmış, dürülmüş" (leffolunmuş) ve kısmen örtülmüş sözler ikinci mısradaki "yanmak", "yakılmak", "yaka yırtmak" sözleri getirilerek açılmış, yayılmış (neşrolunmuş) ve açıklığa kavuşmuştur. Yani bizler okur olarak şairin/âşığın pervanenin/kelebeğin (mumun etrafında dönerek) yanmayı, şem'in/mumun yakılmayı, gül-i sad-bergin (yüz yapraklı gül) de (yapraklarını parçalamak suretiyle) yaka yırtmayı kendisinden talim ettiğini ikinci mısradaki bütünleyici manayı vuzuha kavuşturucu ifadelerle anlıyoruz. Başka bir ifadeyle verdiği örnekler Mehmed Rif'at'ın iddiasıyla örtüşmemektedir.

Ma'lûmât-ı Edebiyye yazarları da ilk yapılanın "neşir" olduğu kanaatindedirler (Köprülüzâde-Ş. Süleymân 1330: 286): "*Tafsîl veyâ icmâl suretiyle bir cümleye elfâz-ı müte'addide neşrettikten sonra ta'yîn-i merci' etmeksizin o elfâz kaç aded ise her birine mukâbil ve â'id birkaç lafz, birer şey' zikretmektir.*"

Mehmed Rif'at'inkine kısmen benzeyen bu tanımda da ilk söylenen sözler (lafız) için "neşretmek" tabiri kullanılırken evvelkinde geçen "leffetmektir" yerine "zikretmektir" denmektedir. Bunlar da mürettep leff ü neşre -başka bir örneklerle birlikte- Abdurrahmân Süreyyâ gibi Kâzım Paşa'nın yukarıdaki kıt'asında yer alan beyti misal getirirler. Bu beytin izahına bakıldığında müelliflerin "lef" ve "neşir"den anladıklarının Mehmed Rif'at'ten farklı olmadığı anlaşılıyor (Köprülüzâde-Ş. Süleymân 1330: 288): "**Neşrolunan** 'pervâne'ye mukâbil 'yanmak', 'şem'e mukâbil 'yakılmak', 'gül-i sad-berg'e mukâbil 'yırtmak' kelimeleri **leffedilmiştir.**"

Köprülüzâde ve arkadaşı da Mehmed Rif'at gibi diğer bütün eserlerdeki tertibin aksine neden ilk söylenen söz öbeğine neşir, ikinciye lef dediklerine dair bir değerlendirme yapmamış, gerekçe beyan etmemişler yahut buna gerek duymamışlardır.

Mesela Abdurahmân Süreyyâ'nın (1303: 370) "*Toplayıp yaymak demek olup istilahça birkaç lafzı bir araya topladıktan sonra...*" demesine nazaran "leff" kelimesinin "dürmek, toplamak, bükmek" manasını "kelimeleri toplamak" olarak algıladığını, yani yukarıda uzun uzadıya tartışılan "icmâlî" leff ü neşirdeki gibi neşir öbeğindeki sözlerin karşılığının lef öbeğinde tek bir sözde toplanması manasını kastettiğini çıkarmak mümkündür. Ancak verdiği iki örnekte de bunu gösterecek bir durum görülmemektedir.

Makalemizin girişinde bu sanatın adının konmasıyla ilgili tarihten bahsederken Ebû Hilâl el-Askerî'nin bu sanatı "et-tefsîr" olarak adlandırdığını, leff ü neşir adı genel kabul gördükten sonra da Ebû Hayyân'ın Askerî'yi takip ederek "et-tefsîr" demeyi tercih ettiğini, Ahmed b. Abdilvehhâb en-Nuveyrî'nin ise verdiği örneklerin bazısına "el-leff ve'n-neşir" bazısına da "et-tefsîr" dediğini belirtmiştik. O hâlde bu sanatla "tefsîr" arasında sanata alternatif ad olabilecek kadar yakın bir ilgi olmalıdır. Nitekim tanımların bir kısmında görüleceği üzere neşir öbeğindeki sözler, lef öbeğindeki sözleri açıklayıcı ve tamamlayıcı nitelikte olur. Ancak burada soru şu: Her zaman bu böyle midir? Yani müphem sözler daima lef, açıklayıcı-tamamlayıcı sözler de neşir öbeğinde midir? Elimizde buna karar verebileceğimiz onlarca, yüzlerce numune vardır. Yine birçok kitapta mürettebe örnek gösterilen şablon beytimizden başlayalım:

Bâğa gel **kadd** ü *ruh* u hâlin görüp olsun hacîl

LEF

Serv gülden *gül* karanfülden karanfül lâleden (Nâbî)

NEŞİR

Burada boy serve, yanak güle, ben karanfile nispet edilerek gerçekten bir açıklama ve manayı tamamlama/pekiştirme görevi söz konusudur ve gerçekten neşir, leffin açıklayıcısı olmuş, bir nevi tefsir işlevini yerine getirmiştir.

Hemen bütün örneklerde Nâbî'nin bu beytindeki gibi lef bölümünde sıralanan şeylerin açıklamalarının neşir bölümünde yapıldığını müşahade ettik. Bunun tersi örnekler de vardı. Mesela Kaçar'dan naklettiğimiz;

Fitne vü sihr ü füsûn ile / **gözün zülfün lebün**
LEF NEŞİR

Gönlü meftûn 'aklı vâlih cânı medhûş eylemiş

beytinde “göz, zülf ve leb” neşir öbeğinde; onların nitelikleri olan, bir anlamda onları açıklayan ve bütünleyen “fitne, sihir ve füsun” ise lef bölümünde bulunmaktadır.

Ama galiba en çarpıcı örnek yukarıda da zikredilen Yenişehirli Avnî Bey'in şu beytidir:

Bârân değil şafak değil ebr-i siyeh değil
LEF

Göz yaşıdır ciğer kanıdır dûd-ı âhdır
NEŞİR

Zira mübalağanın da çok güzel bir misali olan bu beytin lef öbeğinde şair aslında neşir bölümünde sırayla zikrettiği “göz yaşı”, “ciğer kanı” ve “âh dumanı”nı “(Gördüklerin) yağmur (bârân) değil göz yaşıdır, şafak (kızılığ) değil ciğer kanıdır, siyah bulut değil âh (ettikçe ağzımdan çıkan ateşin) dumanıdır.” diyerek “yağmur”, “şafak” ve “siyah bulut”a benzetiyor. Ama bunu tersten giderek okura “Bu gördüğünü yağmur sanma; o benim göz yaşlarımdır ilh.” diyerek mübalağa suretiyle yapıyor. Bunu yaparken de “örtülü” sözleri yani göz yaşı, ciğer kanı ve âh dumanını, ismine nazaran görevi “dürmek” olması gereken lef öbeğinde değil “yaymak” olan neşir öbeğinde yapıyor. İlk mısradaki yani lef'te ise konuyu açıyor, tefsir ediyor yani aslında “neşir” ediyor.

Ancak bu noktada şunu da söylemek gerekir: Kimi kitaplarda -haklı olarak- bu “tamamlama ve açıklama” uyarısı yapılsa da bunu leff ü neşir tanımını içine almak, başka bir deyişle bu sanatın olmazsa olmaz bir gerekliliği gibi kabul etmek de doğru olmaz. Zira kimi örneklerde hiçbir açıklama yahut bütünleme vazifesi olmaksızın sadece tedai maksadı gözlenmektedir. Meselâ şu beyitte Bâkî “yüzü gözü açılmak” deyiimiyle kinaye yollu bir söz oyunu peşindedir ve neşir öbeğindeki “yüz” ve “göz”

kelimelerinin lef'teki mukabilleri olan “nergis” ve “gül”ün manen tamamlama veya açıklama gibi bir işlevi yoktur:

Gülşene **nergis** ü *gül* hayli letâfet virdi
Şimdi açıldı dahi *yüzi gözi* gülzârün

Sonuç

Eski kitapların belâgat ilminin bedî' şubesinde tespit ettikleri, yeni kitaplarda da hemen hemen benzer bir tarzda değerlendirdikleri leff ü neşir sanatıyla ilgili algılarda dünden bugüne kayda değer değişimler olmuştur. Bu değişim tabîi ve açıklanabilir bir hadisenin değil, temel kaynaklarla olan irtibatın kopuşun, daha açık söyleyecek olursak başta kitap yazarları olmak üzere bu hususta söz söyleyenlerin bahis konusu temel kaynaklara ya inmemeleri ya buradaki teferruatı anlamamaları ya da anlaşılır kılmak için kısaltma yolunu tercih etmelerinin bir sonucudur.

Edebî sanatlara dair orijinal ve ayrıntılı yorum ve değerlendirmelerin bulunduğu Racâizâde'nin *Ta'lîm-i Edebiyât*'ı, Ahmed Reşid'in *Nazariyât-ı Edebiyye*'si gibi önemli eserlerde³¹ leff ü neşir sanatının yer almamasını hem önemli bir eksiklik ama aynı zamanda ilginç bir husus olarak tespit ettiğimizi kaydedelim.

Leff ü neşirle ilgili problemleri beş ana başlık ve bunlara bağlı bazı alt başlıklar altında tespit ettiğimiz bu yazı, esasen bu sanatın “bir beytin iki mısraında kullanılan bir sanat” şeklinde bilinen çok yaygın bir yanlış düzeltmek gayesiyle kaleme alınmıştır. Böyle olmakla beraber bu sanatın iki temel türünden biri olup neredeyse bütünüyle unutulmuş *icmâlî leff ü neşir*in yeniden hatırlatılması, mukabil sözler arasındaki alâkaya dair bu sanata “tenasübün bir türü” demeye kadar varan abartılarla yüklü değerlendirmelerin asılsızlığı gibi temel meselelerle bunlara nazaran tâli kabul edilebilecek başka problemlere değinilerek çözümler sunulmaya çalışılmıştır.

³¹ Burada Ali Nihad Tarlan'ın *Edebî San'atlar* adlı risalesinden de bahsetmek gerekir ancak mezkûr eser zaten *Ta'lîm-i Edebiyât*'a tenkit mahiyetinde yazıldığı için bu küçük ama değerli eserde de tabîi olarak leff ü neşir yer bulmamıştır.

Kaynakça

- Abdunnafi İsmet Efendi (Mütercim) (1289), *Taftazânî Nef'ü'l-muavvel fî Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel*, II, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Ahmed Cevdet Paşa (1298), *Belâgat-i Osmâniye*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Ahmed Hamdi (1293), *Belâgat-i Lisân-i Osmânî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- AKTAŞ, Hasan (2004?), *Klasik Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, Edirne: Yort Savul Yayınları.
- Ali Cânib (1928), *Edebiyât*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Ali Nazîf (Sürûrîpaşazâde) (1306), *Zînet'ü'l-kelâm*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Ali Nazîmâ (1308), *Muhtıra-i Belâgat*, İstanbul: Kasbar Matbaası.
- Ali Seyyidî (1324), *Lugatçe-i Edebiyât Seci' ve Kaftiye Lugatine Zeyl Olarak Tertip Edilmiştir*, İstanbul: Cihan Kütüphanesi Matbaası.
- Ankaravî Şeyh İsmâîl (1284), *Miftâhu'l-belâga ve Mısbâhu'l-fesâha*, İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası.
- AYNUR, Hatice (1999), *15. YY Şairi Çâkerî ve Divanı*, İstanbul: Yenilik Basımevi.
- BİLGEGİL, M. Kaya (1980), *Edebiyat Bilgi ve Teorileri I Belâgat*, Atatürk Üniversitesi Yayını, Ankara: Sevinç Matbaası.
- BULUT, Ali (2015), *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.
- COŞKUN, Menderes (2007), *Söziün Büyüsü Edebî Sanatlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÇİLEM AYAR, Sevda (2015), *Fuzûlî Divanı'nda Bir Üslup Özelliği Olarak Leff ü Neşr*, Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DÂD, Sîmâ (1380), *Ferheng-i Istilâhât-ı Edebî*, Tahran: İntişârât-ı Morvârîd.
- DEMİREL, Mustafa (1996), *İbn-i Kemâl - Divan*, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- DİLEKÇİ, İbrahim (2014), *Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü (Altay/Yakut)*, Ankara: Eskişehir Valiliği Yayını.
- DOĞAN, Yusuf (2007), "Arap Belagatında *El-leff ve'n-neşr* Sanatı ve Kur'an'daki Bazı Ayetler Üzerine Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII, 313-339.

- Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî (2017), *Miftâhu'l-ulûm Belâgat*, Çev.: Zekeriya Çelik, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- ELİAÇIK, Muhittin (2018), "Osmanlı Belâgat Kitaplarında Leff ü Neşr Sanatı", *Researcher: Social Science Studies*, VI/4, 211-218.
- ERDİM, Enes (2011). "Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Bedî' Sanatlarının Kullanılışı", *Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Temmuz – Aralık 2011, Yıl: 4, IV/8, 71-82.
- ERGİN, Muharrem (1980), *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1961), *Fuzûlî Divanı*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1972), *Nedîm Divanı*, 2. Baskı, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- HAŞICI, Duygu (2010), *Klasik Türk Şiiri Öğretiminde Leff ü Neşr Sanatından Yararlanma*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Hatîb e-Kazvînî (trs.), *Telhîs ve Tercümesi*, (Ter.: N. H. Yanık, M. Kılıçlı, M. S. Çöğenli), İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım.
- İmâm Celâleddîn es-Suyûtî (trs.), *el-Itkân fî Ulûmî'l-Kur'ân*, (Ter.: Sakıp Yıldız, H. Avni Çelik), II, İstanbul: Madve Yayınları.
- İSEN, Mustafa, Cemal Kurnaz (1990), *Şeyhî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İsmail Habib (1942), *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul: Güven Basımevi.
- KAÇAR, Mücahit, Beyhan Kesik, Bahir Selçuk, Ahmet Tanyıldız, Sadık Yazar, Savaşkan Cem Bahadır, Ahmet Akdağ (2016), *Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu*. (Ed.: Özer Şenödeyici), İstanbul: Kesit Yayınları.
- KARACA, Mehmed (1960), *İzahlı Edebî Sanatlar Antolojisi*, İstanbul: Gün Matbaası.
- KAYA, Bayram Ali, Ozan Yılmaz, Vildan S. Coşkun, Orhan Kaplan (2018), *Klasik Türk Edebiyatı Temel Bilgiler*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- KOCAKAPLAN, İsa (1992), *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, Ankara: MEB Yayınları.
- Köprülüzâde Mehmed Fuâd-Şehâbeddîn Süleymân (1330), *Ma'lûmât-ı Edebiyye*, II, İstanbul: Kanaat Matbaası.
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2009), "Klasik Türk Edebiyatında Çâr-ender-Çâr ve Kara Fazlî'nin Kasidesi", *Türkbilig*, S. 17, 92-115.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), *Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)*, Ankara: TDK Yayını.

- KÜLEKÇİ, Numan (1999), *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- MACİT, Muhsin, Uğur Soldan (2008), *Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Manastırlı Mehmed Rif'at (1308), *Mecâmi'ü'l-edeb -İlm-i Bedî'-*, Dördüncü Kitap, İstanbul: Kasbar Matbaası.
- Mehmed Abdurrahman (1309), *Tertîb-i Cedîd Belâgat-i Osmâniye*, İstanbul: Kasbar Matbaası.
- Menemenlizâde Tâhir (1314), *Osmanlı Edebiyatı*, İstanbul: Kasbar Matbaası.
- MERMER, Ahmet, Neslihan Koç Keskin (2005), *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mîrdûhizâde Abdurrahmân Süreyyâ (1303), *Mîzânü'l-belâga*, İstanbul: Ceride-i Askeriye Matbaası.
- Mîrsâdîkî, Meymenet (1997), *Vâjenâme-i Hüner-i Şâirî*, 2. Baskı, Tahran: Kitâb-ı Mahnaz.
- Muallim Nâcî (1307), *İstîlâhât-ı Edebiyye*, İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası.
- Muhyiddîn, *Yeni Edebiyat* (1335), İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası.
- OLGUN, Tahir (1935): *Edebiyat Lügati*, İstanbul: Asar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı.
- ÖGEL, Bahaeddin (1993), *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZDEMİR, Emin (1990), *Örnekli Açıklamalı Edebiyat Bilgileri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ÖZÖN Mustafa Nihat (1954), *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- PALA, İskender (1989), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ruscuklu M. Hayrî (1305), *Belâgat*, Aydın: Vilâyet Matbaası.
- Sa'îd Paşa (Diyarbakirli) (1305), *Mîzânü'l-Edeb*, İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2001), *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, İstanbul: Bilimevi.
- SARAÇ, M. A. Yekta, İsmail Durmuş (2003), "Leff ü Neşr", *DİA*, XXVII, 122-124.

- SELÇUK, Bahir, Beyhan Kesik, Özer Şenödeyici, H. Sercan Koşık, Fatma Kola (2015), *Söz ve Sihir Arasında Edebî Sanatlar*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- SERTKAYA, Ayşegül (1999), "Doğu Türkçesiyle Yazılmış Leffüneşirli Bir Kasidenin Kaynakları Üzerine Düşünceler", *İlmî Araştırmalar*, S. 7, 178-190.
- Süleymân Fehmî (1325), *Edebiyât*, İstanbul: Hilâl Matbaası.
- Sürûrî, *Bahrü'l-ma'ârif*, Süleymaniye Kütüphanesi, Âtîf Efendi Bölümü, Nu. 1978.
- Şehâbeddîn Süleymân (1329), *San'at-ı Tahrîr ve Edebiyât*, İstanbul: Araks Matbaası.
- Şemseddîn Sâmî (1318), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: İkdâm Matbaası.
- Tâhirü'l-Mevlevî (1973), *Edebiyat Lügati*, Neşre Hazırlayan: Kemal Edib Kürkcüoğlu, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TAŞ, Hakan (2008), *Vusûlî – Dîvân (İnceleme – Metin - Çeviri – Açıklamalar – Dizin)*, Konya: Gençlik Kitabevi.
- TOK, Vedat Ali (2005), *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar Ansiklopedisi*. Kayseri: Laçın Yayınları.
- TULUM, Mertol-M. Ali Tanyeri (1977), *Nev'î – Divan (Tenkidli Basım)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TURAN, Lokman (1998), *Yenişehirli Avnî Bey Divanı'nın Tahlili (Tenkitli Metin) Encümen-i Şu'arâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÜZGÖR, Tahir (1983), *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul: Veli Yayınları.
- YAZICI, Rıfki (1967), *Örneklerle Edebî Sanatlar*, İzmir: İstiklal Matbaası.
- Zemahşerî (2018), *el-Keşşâf-Keşşâf Tefsiri (Metin-Çeviri)*, (Ed.: Murat Sülün), (Çev.: A. Alim, N. Yılmaz, M. Erdoğan, A. Bebek, A. E. Ateş, N. Çağıl, A. Temizer, N. Uzun), V, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.